

Kartläggning och pilotutbildning

**Ingår i A Non Smoking Generations projekt
"Utbildning och handledningsstöd
för en Tobaksfri skoltid"**

Anita Boij

Rapport 2018:1

VETA MERA
Boij AB

Kartläggning och pilotutbildning

Bilderna är använda med tillstånd från A Non Smoking Generation

Rapport 2018:1
ISBN 978-91-983473-3-3
1:a upplagan 30 november 2018
© 2018 Anita Boij
Veta Mera Boij AB, Skövde

Innehåll

Sammanfattning	4

INLEDNING, SYFTE OCH UPPDRAGET

Inledning	10
A Non Smoking Generation	11
Uppdraget	12

RESULTAT FRÅN KARTLÄGGNINGEN

De deltagande skolorna	16
Tobak i skolan	17
Kunskap inom tobaksområdet	21
Tobaksförebyggande arbete	23
Behov av stöd	28

RESULTAT FRÅN PILOTUTBILDNINGEN

Pilotutbildningens innehåll	31
Utbildningen som helhet	32
Metoden och processmodellen	34
Att vara handledare	35
Nätverk och annat fortsatt stöd	37

SLUTSATSER, METOD OCH REFERENSER

Slutsatser	40
Utvärderingens metod	44
Referenser	50
Bilaga 1. Enkät till rektorer	52
Bilaga 2. Frågor, andra utbildningsdelen	55
Bilaga 3. Enkät handledarutbildning	57
Tidigare rapporter	58

Sammanfattning

År 2017 ansökte och beviljades A Non Smoking Generation (NSG) medel från Folkhälsomyndigheten för att under 2018, och ett så kallat förberedande år, utveckla en lokal stödmodell för arbetet med en tobaksfri skoltid. Det förberedande arbetet skulle dels genomföras i form av en kartläggning och dels i form av en pilotstudie innehållande en utbildningsmodell för handledare.

Utvärderingen

I april 2018 fick Veta Mera Boij AB, med Anita Boij som forskare och utvärderare, uppdraget av NSG att genomföra kartläggningen och utvärdera pilotutbildningen.

Syftet med *kartläggningen* var att kartlägga kommuners och skolors behov och förutsättningar för att införa en tobaksfri skoltid. Kartläggningen omfattade ANDT-samordnare vid länsstyrelser (N=21), folkhälsoansvariga för ANDT-frågor inom landsting/regioner (N=20) samt rektorer (N=228) och folkhälsoansvariga eller motsvarande i 40 kommuner. Sammanlagt inkom 72 enkätsvar. När det gäller rektorerna blev antalet inkomna svar lågt (12 %) och svaren kan inte anses vara representativa för gruppen. De ger istället enbart en bild av de svarande rektorernas uppfattningar. Från övriga var svarsprocenten 61 %.

Syftet med utvärderingen av pilotutbildningen var att med en processutvärdering få kunskap om material, utbildning och handledningsstöd för ett effektivt arbete för en tobaksfri skoltid, motsvarar deltagarnas behov och förväntningar. Utbildningen bestod av en heldag och en halvdag. Efter båda utbildningsdagarna genomfördes en fokusgruppsintervju med deltagare från skolor, kommun, landsting och länsstyrelse. I samband med den andra utbildningsdagen fick deltagarna även svara på en enkät.

Resultat från kartläggningen

När det gäller de deltagande skolornas förutsättningar visar resultaten visar att de deltagande skolorna överlag inte låg på det nationella genomsnittet. Det, tillsammans med den låga svarsprocenten, medförde att det inte var möjligt att gå vidare i ytterligare analyser utifrån skolornas kunskapsnivå, elever med utländsk bakgrund eller föräldrar med eftergymnasial utbildning.

I fråga om *tobaksbruket* på skolorna och om det upplevdes som ett problem visar resultaten att de rektorer som deltog i kartläggningen, ansåg att deras skolor låg under genomsnittet när det gällde tobaksbruk. Majoriteten rektorer ansåg också att det var ovanligt med tobaksbruk under skoltid och inom skolans område, medan nästan inga i landsting och länsstyrelsen ansåg att det var så på skolorna. Rektorerna ansåg även att tobak och tobaksbruk var ett litet problem på deras skolor. Ändå var det ingen svarsgrupp, inte heller rektorerna, som upplevde att skolan eller skolorna var tobaksfria.

I kommunerna var det en lägre andel ansvariga som ansåg att de hade *goda kunskaper* jämfört med ansvariga på länsstyrelser och i landsting. Flertalet av de ansvariga

svarade att det genomfördes undersökningar bland skolelever som bland annat tog upp frågor om tobak.

När det gäller *det tobaksförebyggande arbetet* ansåg de flesta som svarat på enkäten att det var mycket viktigt att arbeta för en tobaksfri skoltid, men bara hälften av rektorerna svarade att de hade tillgång till en effektiv metod och verktyg för att kunna göra ett bra arbete för en tobaksfri skoltid. Bland de ansvariga var det två tredjedelar som ansåg att skolan hade förutsättningar för att arbeta för en tobaksfri skoltid. De ansåg att främsta hindret var bristen på tid. En majoritet av rektorerna ansåg att de hade tobaksfri skoltid som ambitionsnivå, medan övriga ansvariga främst ansåg av skolorna hade rökfritt område som ambitionsnivå. Skolorna hade 4–6 insatser olika tobaksförebyggande insatser, men det fanns inga samband mellan antalet insatser och om skolan upplevde tobak som ett problem eller inte. Det verkade inte finnas några samband mellan antalet insatser och om skolan upplevdes som tobaksfri eller inte.

De rektorer som svarat hade främst *behov av stöd* i form av tryckt informations-/handledningsmaterial, medan de ansvariga ansåg att skolan behövde flera olika former av stöd. Det var också främst rektorer som ansåg att de inte behövde något stöd. De ansvariga önskade för egen del utbildning för att sedan kunna leda processer i kommuner och skolor, tryckt informations-/handledningsmaterial, webbutbildning/E-plattform samt utbildning/föreläsning riktade till alla samordnare.

Resultat från pilotutbildningen

I den första utbildningsdagen deltog 25 personer och i den andra deltog 12 personer. Överlag var deltagarna mycket nöjda med handledarutbildningen. Det märktes i både intervjuer och i deltagarenkäten. Allra bäst ansåg deltagarna att innehållet i tobaksfri skoltid och utbildarens kunskaper var. I enkäten fick deltagarna svara på tre frågor som tillsammans bildar ett NöjdDeltagarIndex. Det har ett värde mellan 1 och 100. Medelvärde för deltagarna var 87,3 vilket är ett mycket bra värde. De intervjuade ansåg också att dagen hade en bra blandning av föreläsning och gruppsamtal.

De var även mycket positiva till själva metoden Tobaksfri skoltid och ansåg att de mycket väl kunde använda processmodellen i sina organisationer, även om den var mer användbar i skolan än på kommun-, läns- och landstingsnivå.

För tio av tolv deltagare var det troligt att de skulle vara handledare. De verktyg som deltagarna fått gavs mycket goda omdömen (8,4–9,0). De verktyg som deltagarna fått under utbildningen var enligt dem mycket användbara, mycket lätta att använda och verktygen för handledare var mycket bra.

De intervjuade ansåg dock att det inte hade varit så tydligt under första utbildningsdagen och i informationen inför utbildningen att det var en handledarutbildning och inte bara en metodutbildning. Den andra utbildningsdagen önskade de hade innehållit mindre repetition och mer om själva handledarrollen. Överlag önskade de intervjuade att större fokus hade lagts på handledarrollen. Trots det upplevde de flesta att de ändå var beredda att ta ett handledaransvar på sin arbetsplats.

I intervjun efter den andra utbildningsdagen uttrycktes flera önskemål om fortsatt stöd. Ett sådant förslag var att frågan skulle finnas med i olika nätverk. I länet fanns redan ett regionalt nätverk kring tobaksprevention. Där skulle tobaksfri skoltid kunna tas upp och de regionala företrädarna skulle kunna fungera som en kunskapsbank. De

kommunala samordnarna hade också redan befintliga grupper och nätverk som de skulle kunna använda för att stärka arbetet med tobaksfri skoltid. De intervjuade po-
ängterade också att de skulle behöva en träff till, en tredje träff, i januari-februari
2019. De intervjuade ansåg också att webinarier där de kunde ställa frågor skulle vara
ett bra stöd. Även att utveckla NSG:s webbsida mer och starta en Facebook-grupp där
man kan ge varandra tips, få tips på ny forskning med mera vore värdefullt.

Slutsatser

1. Den första slutsatsen utgår från resultaten i kartläggningen och handlar om *bil-*
den av skolornas tobaksbruk och tobaksförebyggande arbete. Även om allt för
få skolor deltagit i kartläggningen för att resultaten ska vara representativa för skolor
i allmänhet, kan ändå antas att resultat som framkommit återfinns på många skolor.

Utifrån den Community Readiness modell som använts i utvärderingen av NSG:s
projekt Tobaksfri skoltid (Oetting, 1995), kan sägas att rektorerna verkar ha en lägre
medvetenhet och förändringsberedskap när det gäller tobaksförebyggande arbete än
vad ansvariga i kommun, landsting och länsstyrelse har. Dessa resultat leder fram till
slutsatsen att:

Det behövs högre medvetenhet och förändringsberedskap

Om NSG vill att deras flerkomponentsprogram ska spridas i en större nationell om-
fattning, behövs också medvetenheten och förändringsberedskapen öka inom sko-
lans värld för att det ska finnas en vilja att arbeta strukturerat tobaksförebyggande.

2. Den andra slutsatsen utgår också från resultaten i kartläggningen och handlar om
tobaksförebyggande arbete. Bland rektorerna var det enbart hälften av de som
svarande som hade tillgång till en effektiv metod och verktyg för att kunna göra ett bra
arbete för en tobaksfri skoltid. När det gäller kunskap fanns även hos de ansvariga i
kommunerna en lägre andel som, enligt egna skattning, hade goda kunskaper jämfört
med ansvariga på länsstyrelser och i landsting. Dessa resultat leder fram till slutsatsen att:

Det finns ett kunskapsbehov

Trots att rektorerna själva inte önskar så mycket stöd, verkar ändå kunskapsnivån
bland rektorerna och hos de ansvariga i kommunerna kunna höjas när det gäller
verkningsfulla metoder och arbetssätt samt lagar och regler. Resultaten ger NSG
anledning att reflektera kring hur de kan svara upp mot det kunskapsbehov som
finns och på vilket sätt kunskapsnivån kan höjas.

3. Den tredje slutsatsen handlar om *pilotutbildningen*. Överlag var deltagarna mycket nöjda med utbildningen. De ansåg att blandningen av föreläsning och samtal, innehållet i Tobaksfri skoltid, processmodellen, handledarmaterialet och utbildarens kunskaper var mycket bra. Nästan alla deltagare skulle efter utbildningen vara handledare i processen att arbeta för en tobaksfri skoltid. Det fanns också en del synpunkter från deltagarna på hur utbildningen kan bli ännu bättre och utvecklas. Det leder fram till följande utvecklingsförslag. Det bör dock poängteras att utbildningen fick mycket goda omdömen av deltagarna och att utvecklingsförslagen handlar om att göra utbildningen ännu bättre utifrån de synpunkter som framkommit från deltagarna:

Överväga följande utvecklingsförslag för handledarutbildningen

- Att i framtida handledarutbildningar vara ännu tydligare i förhandsinformationen om att det är en utbildning som syftar till att utbilda handledare till Tobaksfri skoltid.
- Att från början i utbildningen koppla samman föreläsningsdelarna med att vara handledare och utöka tiden för föreläsning och samtal kring själva handledarrollen.

Att förändra repetitionsdelarna i andra utbildningsdagen så att de antingen blir kortare eller ges skriftligt för läsning inför andra utbildningsdagen.

- Att komplettera den andra utbildningsdelen med tid för samtal om hur man kan gå vidare i länet med nätverk eller liknande.
- Att lägga till en tredje halvdag i utbildningsmodellen som kan fånga upp hur det fungerar att vara handledare, vilka problem man stött på och hur de kan lösas.
- Att komplettera handledarutbildningen med stöd och material till redan befintliga nätverk eller nätverk som bildats efter utbildningen.
- Att även komplettera den med ett digitalt stöd, nyhetsbrev, facebookgrupper och liknande.

4. Den fjärde slutsatsen handlar om *svagheter i kartläggningen och utvärderingen*. Det går inte att komma ifrån att det funnits en stor svaghet i kartläggningen i och med att så få rektorer svarade. Vid en analys av tillvägagångssättet, tidpunkt, påminnelser med mera visar inget att det funnits någon brist i det. Det är möjligt att en tidigare tidpunkt än i slutet av april, exempelvis i mitten av april, hade varit fördelaktigare.

En eventuell förklaring till den mycket låga svarsprocenten kan vara den pressade arbetssituation som många rektorer befinner sig i med krav på måluppfyllelse, inlämnande av olika obligatoriska statistikuppgifter, personalförändringar, många elevärenden och många utanför skolan som vill ha tillgång till skolan för informationsspridning. Det kan bidra till att en enkät i en kartläggning genomförd av en organisation

som inte är en myndighet blir lågprioriterad. En annan möjlig förklaring kan vara att tobaksfrågan i sig inte är så högt prioriterad av alla rektorer.

En annan svaghet har varit att det inte går att utifrån utvärderingen dra slutsatser om ”utbildnings- och handledningsmodellen möjliggör ett effektivt lokalt stöd i arbetet för en tobaksfri skoltid”. Detta var ett syfte med projektet. Detta är dock en fråga som bör tas upp om NSG får ytterligare medel för att utveckla spridningsmodellen för flerkomponentsprogrammet vidare.

Slutord

Kartläggningen har varit ett första steg i att få mer kunskap om tobaksförebyggande arbete; tobaksbruk, vilket stöd som ges och vilket stöd som behövs på Sveriges skolor i kommuner, landsting och länsstyrelser. Ytterligare undersökningar behöver dock genomföras för att få en tydligare bild av rektorers förutsättningar och behov, för att uppfylla vetenskapliga krav på svarsprocent.

Utvärderingen visar att NSG genom den här pilotutbildningen kunnat testa material, utbildning och handledningsstöd i en utbildningsmodell som bygger på deltagande från skolor, kommuner, landsting och länsstyrelse. Resultaten visar att deltagarna överlag har varit mycket nöjda med handledarutbildningen, även om den på några punkter kunde förbättras ytterligare. Deltagarna var också öppna för att genom befintliga nätverk eller genom att starta upp nätverk, förmedla information, tips och inspiration kring Tobaksfri skoltid för att arbetet skulle kunna bedrivas på längre sikt. Utvärderingen har dock inte kunnat svara på huruvida modellen förankrar och stödjer ett effektivt lokalt (kommuner/skolor) arbete för en tobaksfri skoltid. För det krävs att vid en senare tidpunkt genomföra en mer effektinriktad utvärderingsmodell än den som använts här.

Rapportens uppläggning

Den här rapporten består av fyra delar. I den första delen ges en inledning till ämnet, en redogörelse för projektet och uppdraget. Den andra delen består av en presentation av resultaten från kartläggningen. I den tredje delen redogörs för resultaten från pilotutbildningen. I den fjärde och sista delen dras slutsatser från resultaten. För den mer forskningsintresserade läsaren följer ett kapitel om uppdragets metod och genomförande. Sist kommer referenser och bilagor.

Inledning, syfte och uppdraget

Inledning

Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning gör i mars varje år en undersökning om skolelevers drogvanor i Sverige. CAN konstaterade i sin rapport från 2017 att utvecklingen av andelen niondeklassare som rökte sedan 1974 var att andelen rökande niondeklassare låg på betydligt högre nivåer under 1970-talets början än under det här decenniets senare år. För elever i gymnasiet år 2 började mätningarna 2004 och sedan dess har andelen rökare också minskat (Thor, 2017). I diagram 1 visas resultaten från 2017.

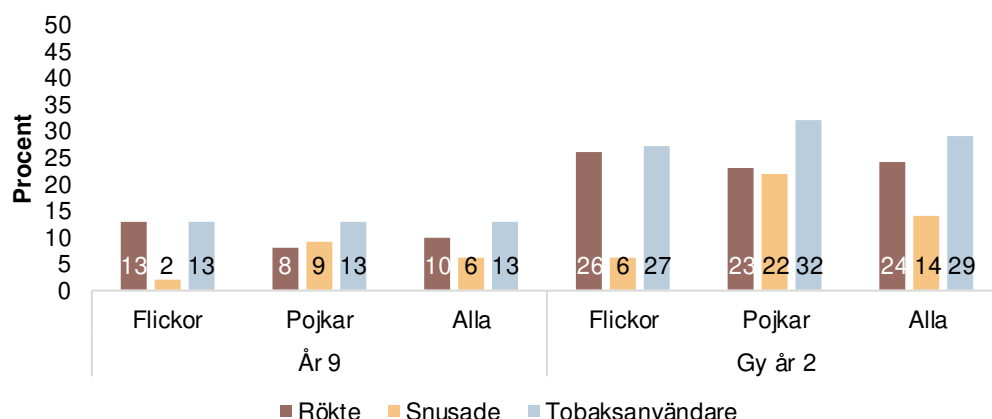

Diagram 1. Andelen rökare, snusare och tobakskonsumenter (röker och/eller snusar) i årskurs 9 och gymnasiet år 2, 2017. Procent. Hämtat från Thor, 2017.

För rökning, snusning och tobaksanvändning sker närmast en fördubbling från våren i år 9 till våren i år 2 på gymnasiet. Exempelvis använde 13 % av eleverna i år 9 tobak. I år 2 på gymnasiet var det 29 %. Sedan mätningarna började 1974 har det främst varit pojkar som snusat.

I regeringens ANDT-strategi för 2016–2020 står det i det andra långsiktiga målet:

”Mål 2: Antalet barn och unga som börjar använda narkotika, dopningsmedel och tobak eller debuterar tidigt med alkohol ska successivt minska.”

I texten till mål 2 står bland annat att ”Genom både sitt kunskaps- och sitt värdegrundsuppdrag kan skolan bidra till arbetet med ANDT-prevention. Skolan spelar t.ex. en viktig roll genom att undervisa om riskerna med tobak, alkohol och andra droger” (Skr. 2015/16:86 sid 45).

I Sverige idag bedrivs ett omfattande tobaksförebyggande arbete bland barn och unga genom lagstiftning, tillsyn, användandet av olika tobaksförebyggande program i skolan med mera.

A Non Smoking Generation

A Non Smoking Generation (NSG) har sedan 2003 i ett antal utvecklingsprojekt med stöd från Folkhälsoinstitutet/Folkhälsomyndigheten utvecklat metoder, modeller, material, utbildnings- och handledningsstöd för skolor att arbeta för en tobaksfri skoltid. Arbetet har utvärderats med goda resultat (Boij, Metz, Edvardsson & Westerlund 2005, Boij 2011a, Boij 2011b, Boij 2014 och Boij 2017).

År 2017 ansökte och beviljades A Non Smoking Generation (hädanefter NSG) medel från Folkhälsomyndigheten för att under 2018, och ett så kallat förberedande år, utveckla en lokal stödmodell för arbetet med en tobaksfri skoltid. Det förberedande arbetet skulle dels genomföras i form av en kartläggning och dels i form av en pilotstudie.

Kartläggningen skulle undersöka kommuners, gymnasie- och grundskolors förutsättningar, samt deras behov av material, utbildning och handledningsstöd för att kunna genomföra ett effektivt arbete för en tobaksfri skoltid. Målsättningen var att kartläggningen skulle omfatta minst 25 kommuner och deras grund- och gymnasieskolor.

I pilotstudien skulle en länsstyrelse, två kommuner och minst fem skolor delta som samverkanspart. Inom ramen för pilotstudien skulle handledare utsedda av deltagande länsstyrelse, kommuner och skolor utbildas. Dessa skulle sedan med handledningsstöd från A Non Smoking Generation utveckla ett lokalt arbete (kommuner/skolor) för en tobaksfri skoltid. Pilotstudien skulle på så sätt ge möjlighet att parallellt med den övergripande kartläggningen även praktiskt testa olika former av utbildning och handledningsstöd i deltagande kommuner och skolor.

Målsättningen var att erfarenheter från tidigare utvecklingsarbeten tillsammans med den kunskap som erhållits genom kartläggning och pilotstudie, ge ett underlag för att utveckla en modell som förankrar och stödjer ett effektivt lokalt (kommuner/skolor) arbete för en tobaksfri skoltid. En modell som därefter kan spridas nationellt (Projektansökan).

Uppdraget

I april 2018 fick Veta Mera Boij AB, med Anita Boij som forskare och utvärderare, uppdraget av NSG att genomföra kartläggningen och utvärdera pilotutbildningen.

Syftet med *kartläggningen* var att, utifrån de av NSG framtagna frågeställningar, kartlägga kommuners och skolors behov och förutsättningar för att införa en tobaksfri skoltid. I projektansökan skrev NSG följande om kartläggningen:

- Att kartlägga kommuners och skolors behov och förutsättningar för att införa en tobaksfri skoltid. Kartläggningen kommer att omfatta:
  - Nuvarande tobakssituation i deltagande kommuner och skolor avseende – Tobaksbruk bland unga – geografiska och socioekonomiska skillnader, skillnader i skolresultat (inom kommunerna samt mellan kommuner).
  - Kommuners resurser, politiska beslut, motivation att arbeta med frågan.
  - Kommuners och skolors behov av stöd i form av material, utbildning och handledning.

(Projektansökan)

Efter samtal med uppdragsgivaren bestämdes att den första punkten om vad kartläggningen skulle omfatta, begränsades till att frågor ställdes till målgruppen/målgrupperna om den nuvarande tobakssituationen. I uppdraget skulle inte ingå någon separat insamling av uppgifter för att i övrigt belysa tobakssituationen.

Det bestämdes också att kartläggningen skulle vända sig till de grupper som pilotutbildningen vände sig till; rektorer, ansvariga i kommuner, länsstyrelser och landsting för tobaksförebyggande arbete bland barn om unga.

Syftet med utvärderingen av *pilotutbildningen* var att med en processutvärdering få kunskap om material, utbildning och handledningsstöd för ett effektivt arbete för en tobaksfri skoltid, motsvarar deltagarnas behov och förväntningar. I utvärderingen ingick en gruppintervju i samband med respektive utbildningsdag. Då utbildningen innehöll cirka 25 deltagare beslutades att i samband med den andra utbildningsdagen dela ut en kortfattad enkät till alla deltagare.

Genomförande av kartläggningen

I kartläggningen gick en enkät ut till alla ANDT-samordnare vid länsstyrelserna (N=21), till alla folkhälsoansvariga för ANDT-frågor inom landsting/regioner (N=20) samt alla högstadie- och gymnasiektorer (N=228) och folkhälsoansvariga eller motsvarande i 40 kommuner. För de två förstnämnda målgrupperna var det en totalundersökning, medan för kommunerna var studien baserat på ett stratifierat urval på 40 kommuner från 271 av Sveriges 290 kommuner. De kommuner som tidigare deltagit i NSG:s skolprojekt exkluderades. En utförligare beskrivning av urvalsförfarandet finns i kapitlet om uppdragets metod och rektorsenkäten på sidan 44 och framåt.

Tabell 1 visar antalet utskickade och insamlade enkäter samt svarsprocenten för de olika svarsgrupperna.

Tabell 1. Utskickade enkäter och inkomna svar. Antal och procent.

	Antal svar	Antal utskickade	Svarsprocent
Rektorer	28	228	12 %
Ansvariga i kommuner	19	31	61 %
Ansvariga i landsting	12	20	60 %
Ansvariga i länsstyrelser	13	21	62 %

När det gäller *rektorerna* blev antalet inkomna svar lågt och svaren kan inte anses vara representativa för gruppen rektorer. De ger istället enbart en bild av de svarande rektorernas uppfattningar.

I fråga om *de ansvariga i kommunerna* var det en kommun där det inte gick att sända ut enkäter via e-post på grund av kommunens filterinställningar. Därmed blev urvalet 39 kommuner istället för 40. På kommunnivå var det framför allt kommuner där det inte fanns någon folkhälsostrateg eller drogförebyggare som inte svarat (8 kommuner). Dessa kommuner har räknats bort, eftersom de inte hade någon som kunde svara på enkäten.

De som deltagit i kartläggningen fick NSG:s nyproducerade material om Tobaksfri skoltid (A Non Smoking Generation 2018) samt förtur till de kunskaps- och inspirationsdagar som NSG höll runt om i landet under hösten 2018.

Genomförandet av utvärderingen av pilotutbildningen

Utvärderingen av pilotutbildningen genomfördes under april–december 2018. För genomförandet av pilotutbildningen valdes Östergötland ut.

Utbildningen bestod av två utbildningsdagar. I den första utbildningsdagen deltog 25 personer. Efter utbildningsdagen hölls en fokusgruppsintervju med 10 deltagare. Den andra utbildningsdagen var en halvdag. Det var 12 av de ursprungligen 25 deltagarna som deltog i den andra utbildningsdagen. Halvdagen avslutades med att de som intervjuats vid första utbildningsdagen återigen deltog i en fokusgruppsintervju, intervjufrågorna finns i bilaga 2. Den andra intervjun bestod därmed av åtta deltagare. Vid den andra utbildningsdagen delades också en kortfattad enkät ut till alla deltagare, se bilaga 3.

För hela uppdraget

Efter ett möte med NSG:s Advisory Board överlämnades till uppdragsgivaren i slutet av augusti 2018 de viktigaste preliminära resultaten från kartläggningen och utvärderingen i en kortfattad redogörelse. Dessa skulle kunna tas med eller vara ett underlag för en ny ansökan till Folkhälsomyndigheten. Resultaten kunde även användas i utvecklande syfte. Redogörelsen innehöll också preliminära resultat från utvärderingen.

I december överlämnades ett utkast till slutrapport till NSG:s Advisory Board. Slutrapporten skulle omfatta både kartläggningen och utvärderingen. Efter möte med Advisory Board färdigställdes rapporten och överlämnades till uppdragsgivaren.

Benämningar

I delen med resultaten från kartläggningen används lite olika benämningar som kan vara bra att känna till. De är:

<i>Benämning</i>	<i>= Enkätsvaren från</i>
Skolan	Rektorer i grund- och gymnasieskolan.
Ansvariga	De ansvariga i kommun, landsting och länsstyrelse.
Kommun	De ansvariga i kommunen.
Landsting	De ansvariga i landstingen.
Länsstyrelse	De ansvariga i länsstyrelserna.

Resultat från kartläggningen

De deltagande skolorna

I kartläggningen var det angeläget att få en bild av de deltagande skolornas förutsättningar när det gällde kunskapskrav, elever med utländsk bakgrund och föräldrar med eftergymnasial utbildning. Detta för att utröna om de deltagande skolorna låg nära eller långt ifrån det nationella genomsnittet.¹ På så sätt skulle även eventuella skevheter i urvalet kunna skönjas. Dessa frågor skulle också kunna användas för att kunna identifiera skillnader i svaren på andra frågor, på grund av den låga svarsprocenten bland rektorerna var det dock inte möjligt. Rektorerna fick frågan om hur deras skola låg till:

- om den låg på genomsnittet,
- 1–5 % över,
- 1–5 % under,
- 6–10 % över, 6–10 % under,
- mer än 11 % över eller
- mer än 11 % under.

Svaren har i analysen förts samman och ”Över genomsnittet” är alla svar över 1 % till mer än 11 % över. ”Under genomsnittet” är alla som svar under 1 % till mer än 11 % under. För alla tre svaren om kunskapsnivå, elever med utländsk bakgrund och föräldrar med eftergymnasial utbildning har samma sammanräkning skett. I tabell 2 visas resultaten från kartläggningen och de siffror på nationell nivå som använts i enkäten som jämförelse.

Tabell 2. Om grund- och gymnasieskolorna ligger på det nationella genomsnittet gällande kunskapskrav/examen, elever med utländsk bakgrund och föräldrar med eftergymnasial utbildning/högutbildade. Antal och procent.

	Antal skolor under genomsnittet	Antal skolor på genomsnittet	Antal skolor över genomsnittet	Procent nationella genomsnittet
<i>Grundskolan</i>				
Nått kunskapskraven år 9	3	4	11	74,1 %
Utländsk bakgrund	8	3	7	25 %
Föräldrar eftergymnasial utbildning	10			8 %
<i>Gymnasieskolan</i>				
Gått ut med gymnasieexamen	4	1	5	90,3 %
Utländsk bakgrund	2	2	5	32 %
Högutbildade föräldrar	2	3	2	48 %

Resultaten visar att de deltagande skolorna överlag inte låg på det nationella genomsnittet. Det innebär att det fanns en skevhet i svarsfördelningen bland de deltagande skolorna. Både den låga svarsprocenten i kartläggningen och skevheten i svarsfördelningen får till följd att det inte varit möjligt att gå vidare i ytterligare analyser utifrån skolornas kunskapsnivå, elever med utländsk bakgrund eller föräldrar med eftergymnasial utbildning.

¹ Siffrorna om det nationella genomsnittet kommer från Skolverket.se.

Tobak i skolan

Hur stort var tobaksbruket på skolorna och upplevdes det som ett problem? Resultaten visar att rektorerna som deltog i kartläggningen ansåg att deras skolor låg under genomsnittet när det gällde tobaksbruk. Majoriteten rektorer ansåg också att det var ovanligt med tobaksbruk under skoltid och inom skolans område, medan nästan inga i landsting och länsstyrelsen ansåg att det var så på skolorna. Rektorerna ansåg även att tobak och tobaksbruk var ett litet problem på deras skolor. Ändå var det ingen svarsgrupp, inte heller rektorerna, som upplevde att skolan eller skolorna var tobaksfria.

Tobaksbruk i skolan

Enligt CAN använde cirka 13 % av alla elever i år 9 och cirka 29 % av alla elever i år 2 på gymnasiet i Sverige tobak (rökte och/eller snusade) år 2017 (Thor 2017).

Med det som utgångspunkt ställdes frågan om hur det var inom deras ansvarsområde. Rektorerna fick frågan om hur det var på deras skola. De kommunansvariga fick frågan om hur det i genomsnitt var på skolorna i deras kommun. De ansvariga på länsstyrelser och i landsting fick frågan om hur det var i genomsnitt på skolorna i deras län/landsting. Överlag gjordes olika bedömningar. I diagram 2 visas resultaten för grundskolan och i diagram 3 för gymnasiet.

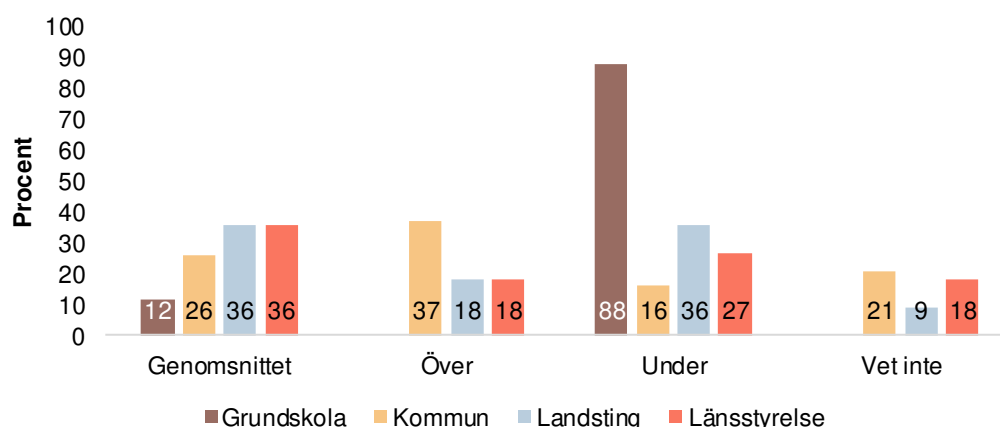

Diagram 2. Elever som använde tobak i grundskolans år 9. Procent.² n=58.

² Vid beräkning av procent används gängse avrundningsregler, vilket innebär att den totala summan ibland kan bli 99 eller 101 % istället för 100 %.

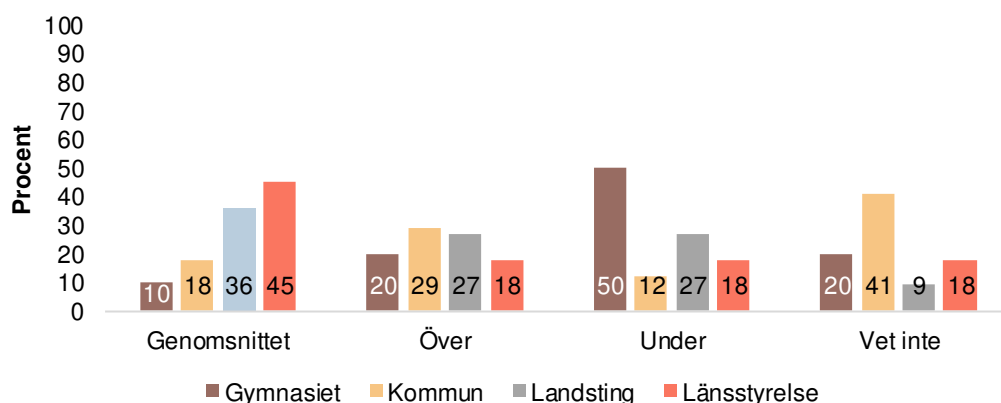

Diagram 3. Elever som använde tobak i gymnasiet år 2. Procent. n=49.

Flertalet rektorer i grundskolan och hälften på gymnasiet ansåg att de låg under det nationella genomsnittet för användandet av tobak. De övriga ansåg att skolorna inom deras ansvarsområde hade en mer jämn fördelning mellan att ligga på, över eller under genomsnittet. Undantaget är de ansvariga på länsstyrelserna och i landstingen som ansåg att en tredjedel av skolorna eller mer låg på genomsnittet (36–45 %).

Rektorer ansåg att det främst var cigaretter som förekom bland eleverna (24 av 28 svarande). Det förekom även snus (17 av 28 svarande) och e-cigaretter (12 av 28 svarande) på skolorna, enligt rektorerna.

Då pilotutbildningen, som den här rapporten också handlar om, ägde rum i Östergötland hade det varit intressant att ha med uppgifter angående tobaksbruket i Östergötland. Det fanns dock inga jämförbara siffror ha med dels på grund av att deras undersökning "Om mig" vänder sig till elever i år 8 i grundskolan och CAN vänder sig till elever i år 9. Dels för att det inte fanns några sammanräkningar om tobaksbrukare i deras rapport, utan bara om rökare och snusare.

Tobaksbruk uppfattades som ovanligt och litet problem

Hur uppfattade de svarande tobaksbruket på skolan? Alla fick frågan om *hur vanligt eller ovanligt det var med tobaksbruk* bland elever under skoltid och inom skolans område. Svartalternativen var: "Mycket vanligt", "Ganska vanligt", "Varken vanligt eller ovanligt", "Ganska ovanligt" eller "Mycket ovanligt". I diagram 4 redovisas andelen som svarat att ganska eller mycket ovanligt med tobaksbruk bland elever under skoltid och inom skolans område.

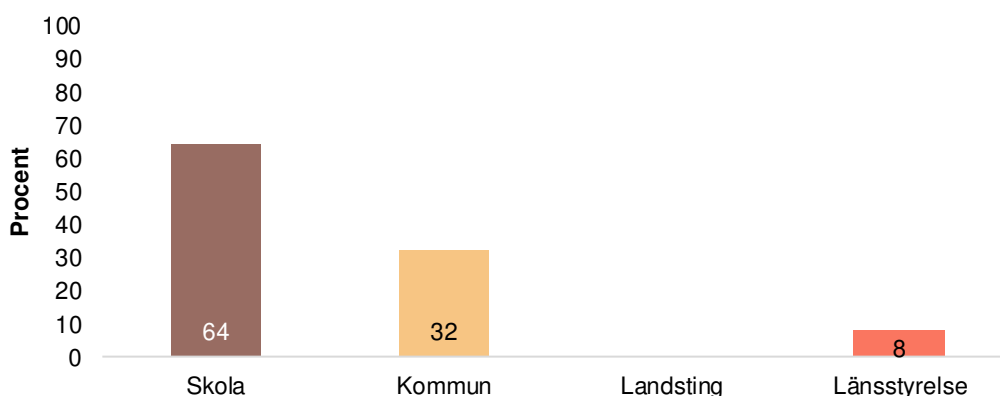

Diagram 4. Ovanligt med tobaksbruk bland elever under skoltid och inom skolans område. Procent. n=72.

Nästan två tredjedelar av rektorerna (64 %) ansåg att det var ovanligt med tobaksbruk bland elever under skoltid och inom skolans område. En tredjedel (32 %) av de i kommunen ansvariga för det tobaksförebyggande arbetet ansåg att det var ovanligt medan nästan inga i landsting och länsstyrelsen ansåg det.

Det var också angeläget att få veta om rektorerna ansåg att tobaksbruket var ett stort eller litet problem. De kunde svara: "Stort", "Ganska stort", "Varken stort eller litet", "Ganska litet" eller "Litet". Överlag ansåg rektorerna i den här kartläggningen att *tobak och tobaksbruk var ett litet problem på deras skola*. Det var 16 av 17 grundskolerektorer som ansåg att tobak och tobaksbruk var ett litet eller ganska litet problem och 7 av 10 gymnasierrektorer som ansåg det.

Skolan uppfattades ändå inte som tobaksfri

Trots att tobaksbruk på skoltid var ovanligt och att det var ett litet problem, enligt rektorerna, ansåg få att skolorna var tobaksfria. Alla fick svara på en 10-gradig skala om hur tobaksfri skolan var. Värdet 1 betydde att skolan/skolorna inte var det minsta tobaksfria. Värdet 10 att skolan/skolorna var helt och hållet tobaksfria. Värdet mellan 5 och 6 betydde "Varken eller". Resultaten visas i diagram 5.

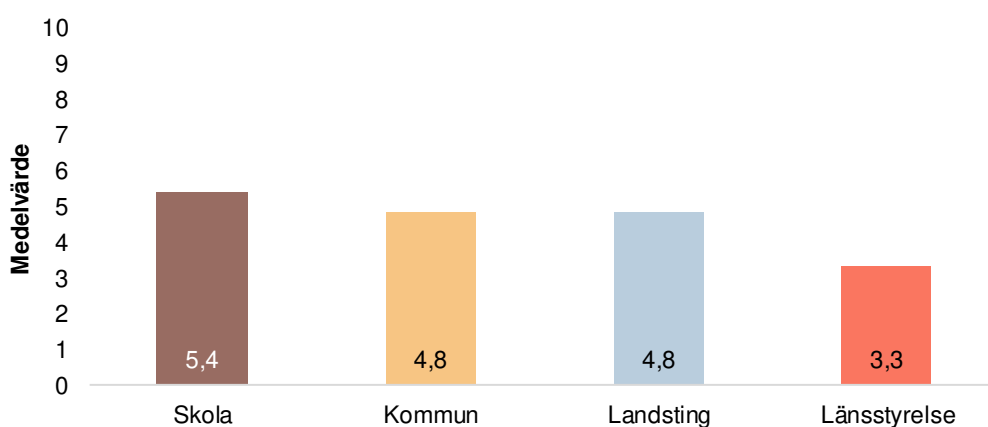

Diagram 5. Hur tobaksfri skolan/skolorna var. Medelvärde. n=65.

Ingen av svarsgrupperna kom upp i medelvärdet 7,0 som var gränsen för att skolan upplevdes som ganska tobaksfri. Inte heller rektorerna som upplevde att det var ovanligt med tobak och tobaksbruk inom skolans område och att det var ett litet problem, kom som grupp upp i ett medelvärde över 7,0.

En analys av hur många som angett värdet 7,0 eller högre visade att 23 av 65 svarande angett det. Det innebär att en tredjedel av de svarande (35 %) upplevde skolan som tobaksfri.

Kunskap inom tobaksområdet

En fråga för kartläggningen var om de som svarat ansåg att de hade goda kunskaper inom tobaksområdet. I kommunerna var det en lägre andel ansvariga som hade goda kunskaper jämfört med ansvariga på länsstyrelser och i landsting. Flertalet av de ansvariga svarade att det genomfördes undersökningar bland skolelever som bland annat tog upp frågor om tobak.

Kunskaper om metoder och lagar

För att kunna stödja skolor i sitt tobaksförebyggande arbete är det viktigt att de som har en stödfunktion i kommun, landsting och länsstyrelser själva har goda kunskaper om metoder och lagar.

De ansvariga i kommuner, landsting och på länsstyrelsen fick fyra frågor om deras kunskaper inom tobaksområdet. De kunde svara att de uppfattade sina kunskaper som "Mycket goda", "Ganska goda", "Varken goda eller bristfälliga", "Ganska bristfälliga" eller "Mycket bristfälliga". I diagram 6 visas andelen som svarat att deras kunskaper var ganska eller mycket goda.

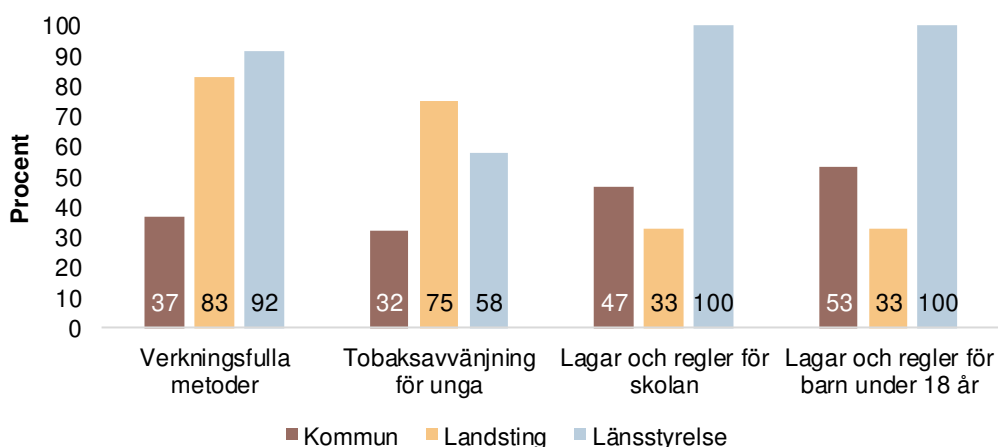

Diagram 6. Ansvariga som uppfattade sina kunskaper som goda. Procent. n=43.

Störst andel som uppfattade sina kunskaper som goda var de ansvariga på länsstyrelserna. Minst andel fanns hos de ansvariga i kommunerna.

Alla skillnader över 13 procentenheter är signifikanta. Det gäller exempelvis skillnaderna mellan ansvariga i länsstyrelser och kommuner.

Undersökningar

Ett sätt att få kunskap om skolelevers tobaksvanor är att göra drogvaneundersökningar. Genom dessa kan rektorer, kommunansvariga och ansvariga på länsstyrelser och i landsting jämföra sina resultat med andra skolor, kommuner och län.

De ansvariga i kommun, landsting och länsstyrelser fick frågan om de regelbundet genomförde undersökningar där frågor om tobak ingick. De kunde svara: ”Ja, varje år”, ”Ja, vartannat år”, ”Ja, vart tredje år”, ”Nej” eller ”Vet inte”. I diagram 14 visas andelen som gör undersökningar, oavsett om det är varje, vartannat eller vart tredje år, andelen som inte gör undersökningar och som inte vet om det genomfördes några undersökningar.

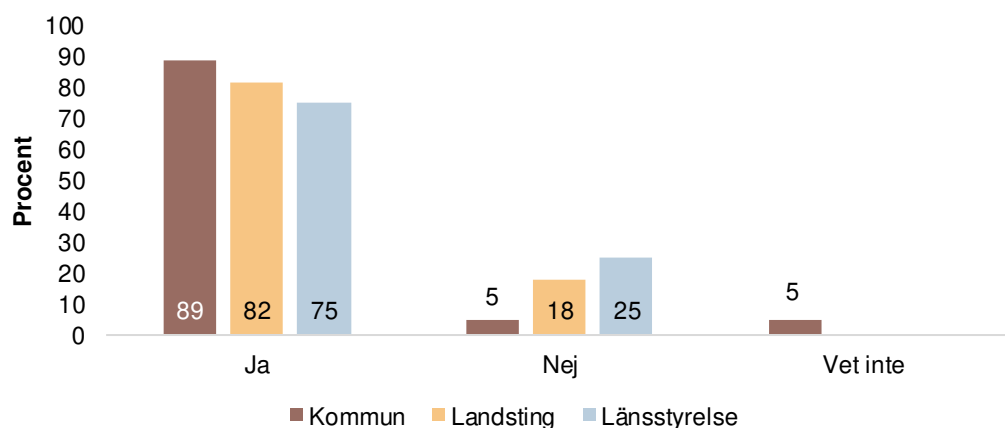

Diagram 7. Ansvariga om undersökningar bland skolelever om tobak genomfördes. Procent. n=42.

Oavsett organisation, genomförde de flesta av de svarande undersökningar bland skolelever där frågor om tobak ingick.

Tobaksförebyggande arbete

Skolan är en viktig arena för tobaksförebyggande arbete. Hur såg skolorna på sitt uppdrag och hur arbetade de?

De flesta som svarat på enkäten ansåg att det var mycket viktigt att arbeta för en tobaksfri skoltid, men bara hälften av rektorerna svarade att de hade tillgång till en effektiv metod och verktyg för att kunna göra ett bra arbete för en tobaksfri skoltid. Bland de ansvariga var det två tredjedelar som ansåg att skolan hade förutsättningar för att arbeta för en tobaksfri skoltid. En majoritet av rektorerna ansåg att de hade tobaksfri skoltid som ambitionsnivå, medan övriga ansvariga främst ansåg att skolorna hade rökfritt område som ambitionsnivå. Skolorna hade 4–6 olika tobaksförebyggande insatser, men det fanns inga samband mellan antalet insatser och om skolan upplevde tobak som ett problem eller inte. Det fanns inte heller några samband mellan antalet insatser och om skolan upplevdes som tobaksfri eller inte.

Viktigt arbete

För de flesta som svarat var det mycket viktigt att arbeta för en tobaksfri skoltid. Oavsett svarsgrupp ansåg 84 % (66 av 69 svarande) att det var mycket viktigt att arbeta för en tobaksfri skoltid.

Skolornas förutsättningar och verktyg

Upplevde rektorerna i den här kartläggningen att de hade tillgång till en effektiv metod och verktyg för att kunna göra ett bra arbete för en tobaksfri skoltid och vad ansåg de ansvariga om skolornas förutsättningar att arbeta för en tobaksfri skoltid?

De kunde svara: Ja, absolut, ”Ja, till stor del”, ”Ja, viss del”, ”Nej” eller ”Vet inte”. De jakande svaren har förts samman till ”Ja”. Rektorerna fick svara på om de hade tillgång till en effektiv metod och verktyg för att kunna göra ett bra arbete för en tobaksfri skoltid. De fick tre svarsalternativ: ”Ja”, ”Nej” eller ”Vet inte”.

Drygt två tredjedelar av de ansvariga (28 av 41 svarande) ansåg att skolorna hade förutsättningar att arbeta tobaksförebyggande. På frågan fanns dock ett stort bortfall. Det var 31 ansvariga som inte svarade på frågan.

Ungefär hälften av rektorerna (15 av 28 svarande) ansåg att de hade tillgång till en effektiv metod och verktyg för att kunna göra ett bra arbete för en tobaksfri skoltid.

De ansvariga fick också svara på vilket som främst var hindret för skolorna att arbeta för en tobaksfri skoltid. De kunde ange flera svar, se diagram 8.

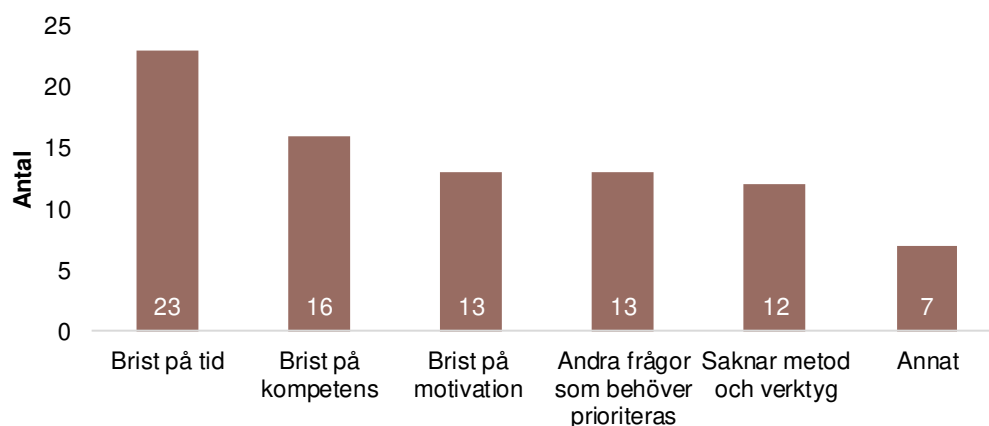

Diagram 8. Ansvariga om vilket som främst var hindret för skolorna att arbeta för en tobaksfri skoltid. Procent. n=44.

De ansvariga ansåg att det främsta hindret för skolan att arbeta för en tobaksfri skoltid var tidsbristen.

Skolornas ambitionsnivå gällande tobak i skolan

Alla fick ange vilken ambitionsnivå skolan/skolorna hade gällande tobak i skolan. Det innebär att de svarande hade olika perspektiv på sina svar. Rektoreorna svarade för sin skola. De kommunansvariga för skolorna i sin kommun och de ansvariga i landsting/länsstyrelse svarade för skolorna i sitt län. Svarsalternativen var: "Rökfritt skolområde", "Tobaksfritt (inklusive snus och e-cigaretter) skolområde", "Rökfri skoltid", "Tobaksfri skoltid", "Annan målsättning" eller "Vi har ingen målsättning gällande tobak". Frågan skulle besvaras med ett svar som för kommuner, landsting och länsstyrelser skulle grunda sig på en genomsnittlig bedömning. Flera av dessa ansvariga angav dock flera svarsalternativ. Därför skapades i efterhand ett svarsalternativ för detta "Olika ambitionsnivåer", se diagram 9.

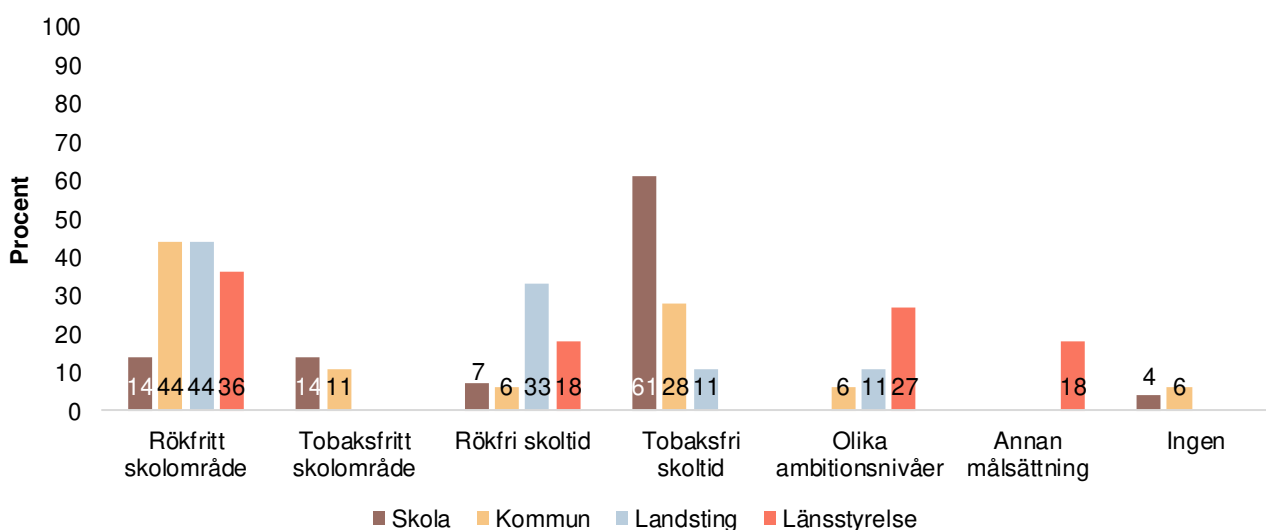

Diagram 9. Alla om vilken ambitionsnivå skolorna hade gällande tobak. Procent. n=66.

En majoritet av rektorerna ansåg att de hade tobaksfri skoltid som ambitionsnivå, medan övriga ansvariga främst ansåg av skolorna hade rökfritt område som ambitionsnivå.

Rökfria skolgårdar och tobaksfri skoltid

Sedan 1994 är det lag på att skolgårdarna ska vara rökfria, det vill säga vara ett rökfritt område. Det gäller hela dygnet och alla som vistas eller passerar en skolgård (SFS 1993:581). NSG:s målsättning är tobaksfri skoltid. Den omfattar alla sorters tobak och hela skoltiden, inte bara området. Länsstyrelserna är tillsynsmyndighet över kommunernas tillsyn av bland annat rökfria miljöer. Deras uppgift är också att biträda kommunen med råd och stöd. Länsstyrelserna har också ett samordningsansvar över det ANDT-förebyggande arbetet i länet.

Hur uppfattade de ansvariga att de kriterier som används för länsstyrelsernas tillsyn³ av rökfria skolgårdar och de metoder som skolorna använder för en tobaksfri skoltid stödjer varandra? De fick tre svarsalternativ att välja mellan; ”Ja”, ”Nej” eller ”Vet inte”.

Knappt hälften av de ansvariga (20 av 42) upplevde att kriterier som används för länsstyrelsernas tillsyn av rökfria skolgårdar och de metoder som skolorna använder för en tobaksfri skoltid stödde varandra. En tredjedel visste inte (15 av 42) och knappt en femtedel (7 av 42) upplevde att de inte stödde varandra.

Skolornas tobaksförebyggande insatser

Hur arbetade skolorna tobaksförebyggande riktat till eleverna? Alla fick svara på frågan och de fick fjorton olika svarsalternativ och de kunde ange ett eller flera alternativ, se tabell 3.

---

³ I enkäten var formuleringen ”länsstyrelsernas tillsyn”, vilket inte var helt korrekt då det är kommunernas som utövar tillsyn av bland annat rökfria miljöer och länsstyrelserna är tillsynsmyndighet över kommunerna. Eftersom detta ändå var formuleringen i enkäten, används den fortsättningsvis i det här avsnittet.

Tabell 3. Hur skolorna arbetade tobaksförebyggande riktat till eleverna. Antal. n=72

I elevhälsosamtal	51
Tobakspolicy	47
Information på föräldramöten	40
Elevhälsan erbjuder tobaksavvänjning	30
Tobak tas upp enligt läroplanen i ordinarie undervisning	29
Temadagar där tobak tas upp	24
Tobaksfri Duo	22
Tobak tas upp tematiskt ämnesövergripande i undervisningen	21
Inbjudna föreläsare	21
Åtgärdsprogram vid upptäckt av tobaksbruk	19
I utvecklingssamtal med elev och förälder	18
Tobakskontrakt med eleverna med priser som lottas ut	16
Tobaksfri skoltid (utifrån A Non Smoking Generations modell)	9
Inte på något särskilt sätt	3

Det vanligaste var att frågan togs upp i de ordinarie elevhälsosamtalen, att skolorna hade en tobakspolicy och att det togs upp på föräldramöten. En sammanräkning har även gjorts av hur många insatser de svarande markerat, se diagram 10.

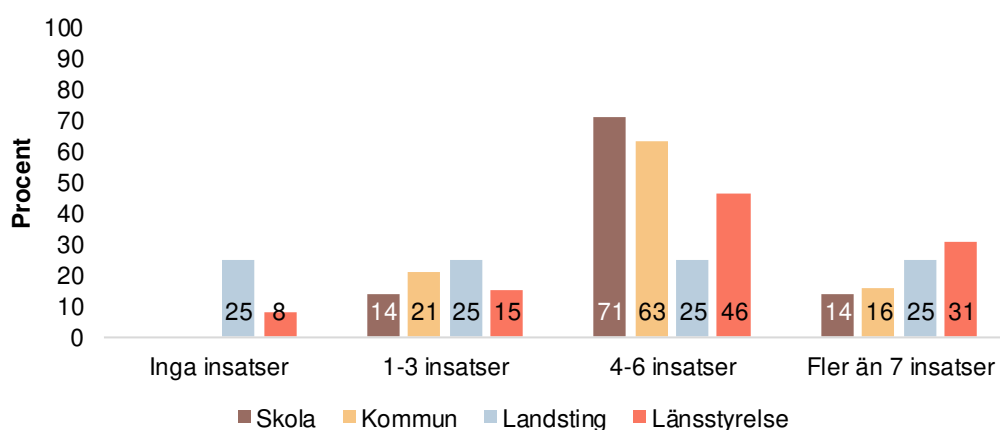

Diagram 10. Alla antalet tobaksförebyggande insatser på skolorna. Procent. n=72.

Det vanligaste var att de svarande markerat 4–6 insatser. Få hade angett att skolorna inte hade något tobaksförebyggande arbete.

Olika analyser har gjorts och de tyder på att det inte fanns några samband mellan antalet insatser och om tobak är ett stort problem eller inte på skolan. Det verkade inte heller finnas några samband mellan om det var ovanligt eller inte med tobaksbruk i skolan och mellan antalet insatser. Likaså tyder analyserna på att det inte fanns några samband mellan om skolan var tobaksfri eller inte och antalet insatser. Det vill säga verkade inte antalet insatser påverkas av hur tobakssituationen var på skolan.

Arbetsgrupper och samarbete

Enligt rektorena hade hälften av skolorna en arbetsgrupp som ansvarade för det tobaksförebyggande arbetet.

Både ansvariga och rektorer samarbetade kring tobaksfrågan. De ansvariga fick frågan: Har ni ett regelbundet samarbete med högstadie- och gymnasieskolor om tobaksförebyggande arbete? Rektorena fick frågan: Samarbetar ni med kommunens förebyggande samordnare eller liknande?

Hälften av de ansvariga (21 av 41 svarande) hade ett regelbundet samarbete med högstadie- och gymnasieskolor om tobaksförebyggande arbete. Tre fjärdedelar av skolorna (21 av 28 svarande) samarbetade med kommunens förebyggande samordnare eller liknande.

Kommunernas tobaksförebyggande arbete

Utöver kunskap om skolornas tobaksförebyggande arbete var det viktigt att i kartläggningen få veta mer om kommunernas tobaksförebyggande arbete bland barn och unga. De som arbetade i kommunerna fick svara på två frågor: "Har kommunen någon policy eller liknande politiskt beslut gällande tobaksfri skoltid?" och "Har ni någon lednings- eller arbetsgrupp i kommunen som driver frågan om drogförebyggande arbete (inklusive tobak) i skolan?". De kunde svara "Ja", "Nej" eller "Vet inte". Resultaten finns i diagram 11.

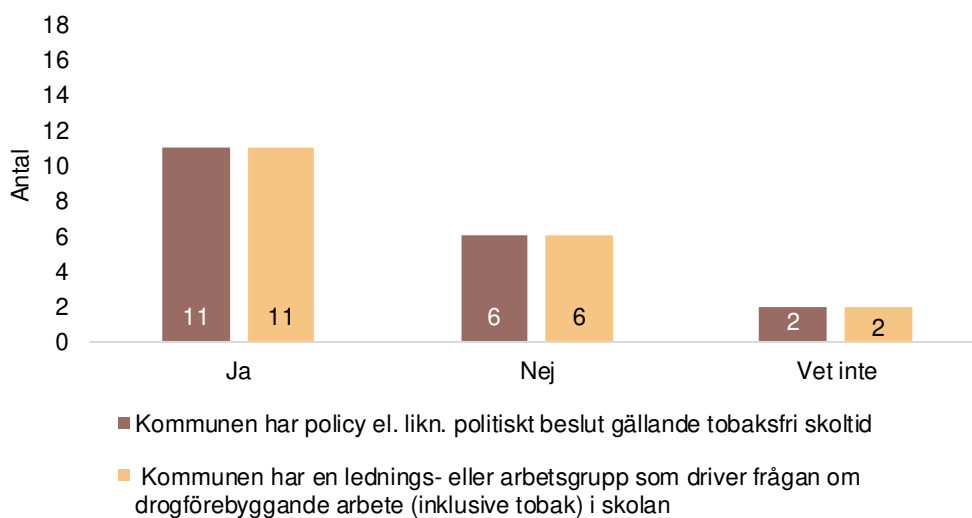

Diagram 11. Kommunansvariga om policy och ledningsgrupp. Procent. n=19.

I en majoritet av kommunerna (58 %) fanns både policy gällande tobaksfri skoltid och en ledningsgrupp för arbetet.

Även de som var ansvariga i landsting och länsstyrelser fick frågan om hur stor andel av kommunerna i deras län som hade någon policy eller liknande politiskt beslut gällande tobaksfri skoltid. Det var vanligast att de som var ansvariga i landsting och länsstyrelser ansåg att 1–25 % av kommunerna i deras län hade en policy eller liknande politiskt beslut gällande tobaksfri skoltid (10 av 23 svarande). Det var också flera (8 av 23 svarande) som inte visste om kommunerna hade någon policy eller inte.

Behov av stöd

Ett ytterligare syfte med kartläggningen var att få kunskap om olika gruppers behov av stöd. De rektorer som svarat önskade främst tryckt informations-/handledningsmaterial, medan de ansvariga ansåg att skolan behövde flera olika former av stöd. Det var också främst rektorer som ansåg att de inte behövde något stöd. De ansvariga önskade för egen del utbildning för att sedan kunna leda processer i kommuner och skolor, tryckt informations-/handledningsmaterial, webbutbildning/E-plattform samt utbildning/föreläsning riktade till alla samordnare.

Skolornas behov av stöd

En stor del av NSG:s verksamhet handlar om att erbjuda stöd till skolor. Det var därför viktigt att få kunskap om vilket stöd skolorna behövde. Alla, även de som inte arbetade i skolan, fick svara på vilket stöd de ansåg att skolan/skolorna behövde. Det fanns åtta olika svarsalternativ och de kunde ange flera alternativ. Resultaten finns i diagram 12.

Diagram 12. Alla om vilket stöd de ansåg att skolan/skolorna behövde. Antal. n=72.

Det fanns inget stöd som fler än 31 svarande hade markerat. Däremot fanns det flera stödformer som fått flest markeringar. De var:

- tryckt informations-/handledningsmaterial,
- utbildning/föreläsning för all personal på skolan,
- webbutbildning/E-plattform, handledning/processtöd från extern handledare samt
- utbildning av skolpersonal som sedan kan leda processen på skolan.

Få hade svarat att de behövde utbildning/föreläsning för delar av skolpersonalen i kommunen.

Rektorerna i kartläggningen önskade främst tryckt informations-/handledningsmaterial, medan de ansvariga ansåg att skolan behövde flera olika former av stöd. Det var också främst rektorer som ansåg att de inte behövde något stöd.

Det verkade inte finnas några tydliga samband mellan behovet av insatser och hur de svarande upplevde tobaksbruket på skolan.

De ansvarigas behov av stöd

De olika ansvariga kan ha som arbetsuppgift att samarbeta och stödja skolor i det tobaksförebyggande arbetet. Vad hade de själva för behov av stöd? De fick ta ställning till sex olika svarsalternativ och de kunde markera flera alternativ. Det var fyra stödformer som föreslagits och som markerades av 17–21 av 44 ansvariga. De önskade:

- utbildning för att sedan kunna leda processer i kommuner och skolor,
- tryckt informations-/handledningsmaterial,
- webbutbildning/E-plattform samt
- utbildning/föreläsning riktade till alla samordnare.

Utöver dessa alternativ kunde de ansvariga markera att de inte behövde något stöd och att de ville ha något annat stöd. Det var få som markerat att de inte behövde något stöd (fem ansvariga). Det var fem ansvariga som markerat att de behövde annat stöd, men deras kommentarer till svaret innehöll inga direkta förslag på stödformer. De var istället mer av klargörande karaktär såsom att det är skolorna som behöver stöd, att det är viktigt att skolläningen prioriterar frågan.

Analysen av resultaten tyder på att det inte fanns några signifikanta skillnader mellan de olika svarsgrupperna.

Resultat från pilotutbildningen

Pilotutbildningens innehåll

Utbildningen bestod av två utbildningsdagar. Den första hölls den 20 juni i Linköping och 25 personer deltog. Dessa kom från skolor, kommun, landsting och länsstyrelse. Utbildningen var en heldag och under dagen varvades föreläsningar med frågor och gruppsamtal. Programpunkter under dagen var:

- Välkomna / Inledning
- Indelning i grupper / Presentation
- Varför ska vi arbeta för en tobaksfri skoltid – Argument, forskningsstöd, koppling till skolans uppdrag
- Sex steg till en tobaksfri skoltid – Genomgång av processmodell steg för steg
- Handledarrollen – Vem gör vad? Hur kan vi stödja varandra? Vad behöver vi mer? Förväntningar och önskemål.
- Så här går vi vidare

Mot slutet av dagen blev det dock tidsbrist och de sista två punkterna gick snabbt igenom.

Den andra utbildningsdagen var en halvdag den 3 oktober 2018 i Linköping. Till den kom tolv deltagare. Även halvdagen bestod av föreläsning och gruppsamtal. Programpunkterna under dagen var:

- Välkomna / Inledning
- Indelning i grupper / Presentation
- Nuläge hos er – vad har hänt (eller inte hänt) sedan sist.
- Kort repetition – argument, processmodell, metod och verktyg
- Förhållningssätt, argument och verktyg för processledning och implementeringsarbete. Att handleda ett förändringsarbete för en tobaksfri skoltid.
- Handledarrollen – regionalt, kommunalt och i skolan – vem gör vad och hur kan vi stötta varandra?
- Så här går vi vidare

Mot slutet blev det även den här gången tidsbrist och de sista två punkterna fick gås igenom snabbt.

Utöver utbildningen fick deltagarna under hösten stöd av projektledaren via telefon och mejl. De deltagande skolorna erbjöds en föreläsning för all personal om tobaksfri skoltid. Hur det stödet uppfattats har dock inte ingått i utvärderingen.

Utbildningen som helhet

Överlag var deltagarna mycket nöjda med handledarutbildningen. Det märktes i både intervjuer och i deltagarenkäten. I enkäten fick de svara på åtta frågor om utbildningen. De kunde svara: ”Mycket bra”, ”Ganska bra”, ”Varken bra eller dåligt”, ”Ganska dåligt” eller ”Mycket dåligt”, se diagram 13. Det fanns ett internt bortfall på frågan om förhandsinformationen. Det bör poängteras att det statistiskt sett är det en mycket liten svarsgrupp, men att några frågor ändå redovisas i diagramform.

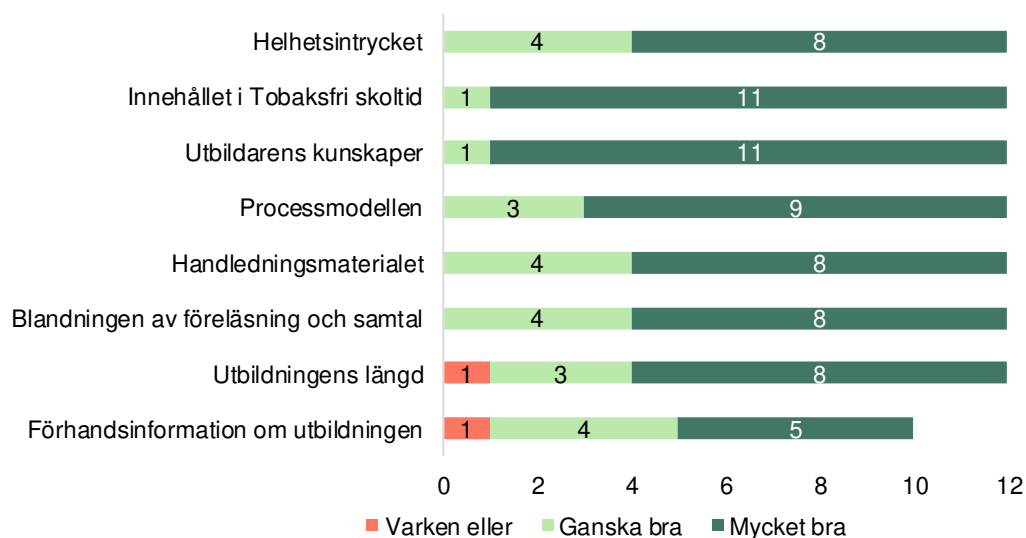

Diagram 13. Deltagarna om pilotutbildningen som ganska eller mycket bra. Antal. n=9–12.

De allra flesta hade svarat ganska eller mycket bra om utbildningen. Allra bäst ansåg deltagarna att innehållet i tobaksfri skoltid och utbildarens kunskaper var.

Frågan om *information*en togs upp i intervjun efter den första utbildningsdagen. De intervjuade ansåg att det inte hade varit så tydligt under dagen och i informationen inför utbildningen var att det var en handledarutbildning och inte bara en metodutbildning. Trots att det i inbjudan stod att det var ”Utbildning – i handledning och processstöd för en tobaksfri skoltid”. Några ansåg att det kunde förstärkas i kommande information och utbildningsdag.

I enkäten fick deltagarna svara på tre frågor som tillsammans bildar ett *NöjdDeltagarIndex*. Det är SCB har tagit fram nöjdhetsindexet och det kan användas i olika sammanhang. Det har ett värde mellan 1 och 100. Värden över 60 innebär att deltagarna var nöjda och värden under 50 att de var missnöjda. Värden över 80 innebär att de var mycket nöjda.

NöjdDeltagarIndex

87,3

Det höga medelvärdet visar också att *deltagarna var mycket nöjda med utbildningen*. Efter den första utbildningsdagen sade deltagarna så här:

” Deltagare 1: Givande att få prata med andra om hur de har det på andra skolor. Roligt att höra hur de jobbar med sitt. Man får nya infallsvinklar.
 Deltagare 2: Jag tycker att det blir tankeväckande. När man hållit på med ett långsiktigt arbete behöver man ibland nya ingångar, lite nya infallsvinklar som hjälper till med en liten självvärdering. Just nu är jag upptagen med tankar kring förankring som ska bli spännande att tänka vidare kring som man fått en del av här.
 Deltagare 3: Jag brinner för ämnet och känner inte alltid att man får med sig alla i skolans värld. Jag är jättetacksam att vi fått med oss rektorerna. Det är så många utbildningar där rektorerna aldrig är med var med och var positiva. Det gör att det blir mycket lättare att jobba vidare med det. Dels är det ett bra innehåll, men just det tycker jag var väldigt positivt (Deltagare, första utbildningsdagen). ”

Från några skolor var både rektor och andra medarbetare med såsom skolsköterska, kurator och elevassistent. Detta upplevdes som särskilt positivt. Personal från de skolor där inte rektor var med önskade att det var obligatoriskt att rektor var med i utbildningen för att skolan skulle få delta. Dagen hade också gett deltagarna ny kunskap och inspiration.

De intervjuade ansåg också att dagen hade en *bra blandning av föreläsning och gruppsamtal*. Det var särskilt uppskattat att samtalsgrupperna bestod av deltagare från samma skola och kommun. De hade dock lagt märke till att tiden inte hade räckt till mot slutet och att eftermiddagen hade blivit forcerad.

Även efter den andra utbildningsdagen var deltagarna mycket nöjda med utbildningen som helhet. De sade:

” Deltagare 1: Jag är nöjd, faktiskt. Vi gick mer in på varje steg, hur vi ska tala med personalen i skolan. Det var jättebra!
 Deltagare 2: Jag tycker också att det var positivt. Jag får mer och mer kläm på vad vi kan göra i handledarrollen. Det blir ju vi som arbetsgrupp på skolan. det är ju att vi följer den här[processmodellen]⁴, att hålla det här levande ”Varför och vad”, utan att det är så märkvärdigt egentligen. Men det ger mig också mer och mer en känsla av att vi behöver ha struktur på skolan och vi behöver ha tid. Vi behöver hem och finslipa våra tider. Det är alltid svårt att få mötestider, dels för arbetsgruppen och dels för förankringen i personalgruppen. Så det leder vidare till de, tycker jag (Deltagare, andra utbildningsdagen). ”

De intervjuade hade dock önskat att dagen hade innehållit mindre repetition och mer om själva handledarrollen. Det som togs upp som repetition hade, enligt deltagarna, kunnat skickas ut i förväg för genomläsning.

⁴ Ordet inom klammer [ ] är inskrivet av författaren för att öka läsbarheten.

Metoden och processmodellen

Efter första utbildningsdagen ställdes flera frågor kring metoden och processmodellen. De intervjuade var mycket positiva till själva metoden Tobaksfri skoltid (A Non Smoking Generation 2018). Den upplevdes som tydlig, närmast självklar och en möjlig framgångsfaktor:

” Deltagare 1: Jag tror inte att någon från oss hade det här synsättet innan. Det blir ett nytt sätt att handskas med det tobaksförebyggande arbetet.

Deltagare 2: Vi har varit gränspoliser; ”Där får ni stå, men inte där”. Det känns ju självklart när man får höra och varför har man inte gjort det här innan? Man blir lite irriterad på sig själv att man inte kommit på det själv och kört det på det här sättet. Det känns helt bekvämt och hundra procent rätt jobba på det här sättet. /.../

Deltagare 3: Om man nu tänker sig som det sades idag, är det ganska avväpnande när man byter fot, helt enkelt. Det blir kanske en lättnad att satsa på det friska i stället. Då kanske man slipper känna tvånget. Det blir en annan möjlighet och det kan mycket väl vara en framgångsfaktor (Deltagare, första utbildningsdagen). ”

Deltagarna ansåg också att de mycket väl kunde använda processmodellen i sina organisationer, även om den var mer användbar i skolan än på kommun-, läns- och landsningsnivå (A Non Smoking Generation 2018).

Efter andra utbildningsdagen berättade en deltagare om hur synsättet i Tobaksfri Skoltid tagits emot av en lärare:

” Jag fick faktiskt en positiv kommentar från en lärare. Hon hade sett några elever som rökte där de inte ska. Då hade hon tagit några djupa andetag och börjat föra en dialog från det här andra hållet. Hon upplevde att det här var mycket bättre och mycket roligare. Hon behövde inte det här adrenalinpåslaget. Hon delade med sig av en positiv upplevelse av att samtala med eleverna som rökte utanför skolan och fick bra respons av eleverna (Deltagare, andra utbildningsdagen). ”

För den här läraren hade det varit en positiv upplevelse att i handling gå från att se tobak som en ordningsfråga till att vara en skyddsfråga.

---

⁵ En del i intervjun har hoppats över, men det överhoppade förändrar inte innehållet i citatet.

Att vara handledare

Var det troligt att de som gått utbildningen skulle vara handledare på sin arbetsplats? För de flesta var det så. Det var 6 av 11 deltagare som svarade att det var mycket troligt att de skulle vara handledare på sin arbetsplats, tre deltagare svarade att det var ganska troligt. Det var två deltagare som svarade att det var mycket otroligt att de skulle vara handledare.

För att få veta mer om hur deltagarna uppfattade handledarrollen fick de svara på fyra frågor om det i enkäten. De fick svara på en tiogradig skala där värdet 1 betydde ”Mycket dåligt” och värdet 10 betydde ”Mycket bra”. Värden mellan 5 och 6 betydde ”Varken eller”, se diagram 14.

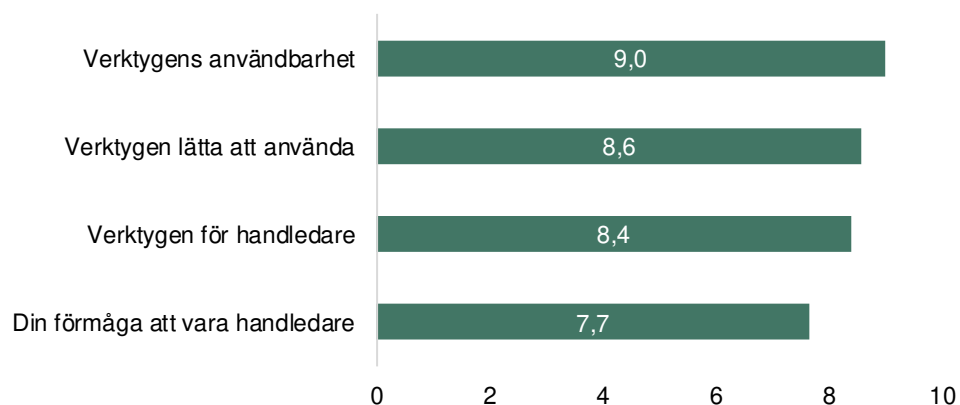

Diagram 14. Deltagarna om verktygen i utbildningen. Antal. n=11.

De verktyg som deltagarna fått under utbildningen fick mycket goda omdömen (8,4–9,0). Verktygen var mycket användbara, mycket lätta att använda och verktygen för handledare var mycket bra. Deltagarna värderade sin egna förmåga något lägre, 7,7, men de ansåg ändå att den var bra.

Efter den första utbildningsdagen kände sig de intervjuade ännu inte redo att leda processen till en tobaksfri skoltid i sin organisation.

” Deltagare 1. Jag behöver mer. Det räcker inte för mig.
Deltagare 2: Jag tänker inte att jag är själv i det här, utan rektor får dra sin del och de andra sitt. Vi är som en grupp. Jag tänker att vi gör det tillsammans. För vore jag ensam så skulle jag inte ta det. Det är inte min grej att stå inför hela personalen och prata, men jag är gärna med och jobbar i det (Deltagare, första utbildningsdagen). ”

Det var viktigt för dem att själva handledarrollen blev tydligare vid nästa utbildningstillfälle.

Hur uppfattade de intervjuade utbildningen efter andra utbildningsdagen när det gäller handledarrollen? Överlag önskade deltagarna att större fokus hade varit på handledarrollen.

” Om man börjar tidigare att diskutera handledarrollen; vad det innebär för oss att vara handledare, ska vi vara handledare och sådant, då hade man haft lite mer tid att diskutera en sådan sak som att hantera motstånd idag lite mer ingående. Det tror jag att vi hade behövt diskutera (Deltagare, andra utbildningsdagen). ”

För de intervjuade var själva handledardelen i utbildningen central för att de skulle veta vad de skulle göra när de kom hem till sin arbetsplats.

” Deltagare 1: Jag känner att nu har man förstått hur viktigt det är att någon håller i processen, som försöker handleda det. Där behöver jag mer verktyg. Jag fick verkligen leta efter vilka är då verktygen. Det fattade jag inte först.

Deltagare 2: Det var otydligt.

Deltagare 1: Jag fick börja leta. Okej, jag har fått en del verktyg, men den biten skulle man försöka stärka upp lite (Deltagare, andra utbildningsdagen). ”

Trots att de intervjuade önskade en större betoning på handledarrollen i utbildningen, upplevde de flesta att de ändå var beredda att ta ett handledaransvar på sin arbetsplats. En intervjuad sade så här:

” Jag måste jobba med att tagga ner mig själv för jag vill att allt ska hända fort och jag vet att implementering tar lång tid. Jag måste landa i det igen. Jag känner att börja jobba med det första steget, tobakspolicy, det känner jag mig jättetaggad för (Deltagare, andra utbildningsdagen). ”

Nätverk och annat fortsatt stöd

I intervjun efter den andra utbildningsdagen uttrycktes flera önskemål om fortsatt stöd. Det huvudsakliga förslaget från deltagarna var att frågan skulle finnas med i olika nätverk. I länet fanns redan ett regionalt nätverk kring tobaksprevention. Där skulle tobaksfri skoltid kunna tas upp och de regionala företrädarna skulle kunna fungera som en kunskapsbank.

De kommunala samordnarna hade också redan befintliga grupper och nätverk som de skulle kunna använda för att stärka arbetet med tobaksfri skoltid. De lokala samordnarna skulle också till exempel, enligt de intervjuade, kunna bjuda in rektorer till en träff med NSG:s utbildare för att få inspiration och kunskap om Tobaksfri skoltid. De intervjuade ansåg att samtalet om hur arbetet ska gå vidare i länet borde vara en punkt i utbildningen.

De intervjuade poängterade också att de skulle behöva en träff till, en tredje träff, i januari–februari 2019.

” Jag tänker mer att knyta ihop säcken lite grann. Det finns mer att lyfta och plocka in. Det känns inte riktigt klart än. Kanske ytterligare ett uppföljningsmöte (Deltagare, andra utbildningsdagen). ”

Under den träffen skulle till exempel någon kunna medverka som kom från en skola som arbetat lite längre med Tobaksfri skoltid för att berätta hur de arbetade, vilka problem de stött på och hur de löst dem. Den skulle också kunna innehålla samtal mellan deltagarna om hur det går för dem, vilka problem och svårigheter de stött på, vad som fungerat bra.

De intervjuade ansåg också att webinarier där de kunde ställa frågor skulle vara ett bra stöd. Även att utveckla A Non Smoking Generations webbsida mer och starta en Facebook-grupp där man kan ge varandra tips, få tips på ny forskning med mera vore värdefullt.

Slutsatser, metod och referenser

Slutsatser

Det är dags att dra slutsatser från de resultat som framkommit i uppdraget. Syftet med *kartläggningen* var, som tidigare nämnts, att kartlägga kommuners och skolors behov och förutsättningar för att införa en tobaksfri skoltid. Syftet med utvärderingen av pilotutbildningen var att få kunskap om material, utbildning och handledningsstöd för ett effektivt arbete för en tobaksfri skoltid, motsvarar deltagarnas behov och förväntningar.

1 Den första slutsatsen utgår från resultaten i kartläggningen och handlar om *bilden av skolornas tobaksbruk och tobaksförebyggande arbete*. Även om • allt för få skolor deltagit i kartläggningen för att resultaten ska vara representativa för skolor i allmänhet, kan det ändå antas att de resultat som framkommit återfinns på många skolor.

Kartläggningen har bland annat omfattat den nuvarande tobakssituationen på skolorna. Resultaten visar på flera punkter att skolornas och omgivningens bild av skolorna inte stämmer överens särskilt väl. Omgivningen – ansvariga för det tobaksförebyggande arbetet i kommun, landsting och länsstyrelse – ansåg exempelvis att tobaksbruket var ett större problem och mer vanligt än vad rektorerna ansåg. Omgivningen ansåg också att skolorna behövde mer stöd i det tobaksförebyggande arbetet än vad rektorerna ansåg. Trots rektorernas, kanske positivare bild av skolornas problem och behov av stöd, var det ingen svarsgrupp som upplevde att skolan eller skolorna var speciellt tobaksfria.

Utifrån den Community Readiness modell som använts i utvärderingen av NSG:s projekt Tobaksfri skoltid (Oetting, 1995), kan sägas att rektorerna verkar ha en mindre medvetenhet och lägre förändringsberedskap när det gäller tobaksförebyggande arbete än vad ansvariga i kommun, landsting och länsstyrelse har.

Det finns säkerligen också andra förklaringar till dessa skillnader i kartläggningen såsom att det kan handla om att tobaksbruket som problem och tobaksförebyggande arbete i skolan relateras till andra problem och arbeten, till exempel arbetet med att nå kunskapsmålen, diskriminering och mobbning. I det sammanhanget kanske inte tobaksbruket uppfattas som ett så stort problem och inte heller en lika viktigt att förebygga. Dessa resultat leder fram till slutsatsen att:

Det behövs högre medvetenhet och förändringsberedskap

Om NSG vill att deras flerkomponentsprogram ska spridas i en större nationell omfattning, behöver också medvetenheten och förändringsberedskapen öka inom skolans värld för att det ska finnas en vilja till arbete strukturerat tobaksförebyggande.

2 Den andra slutsatsen utgår också från resultaten i kartläggningen och handlar om *tobaksförebyggande arbete*. Resultaten visar till exempel att skolorna visserligen arbetade tobaksförebyggande, men ändå upplevdes de inte som speciellt tobaksfria av rektorerna. Det medför att det finns en risk för att det arbete som skolorna lägger resurser på inte är tillräckligt verkningsfullt och effektivt. För att få en säkerhet i resultaten, krävs dock mer omfattande studier. Bland rektorerna var det enbart hälften som hade tillgång till en effektiv metod och verktyg för att kunna göra ett bra arbete för en tobaksfri skoltid. När det gäller kunskap fanns även hos de ansvariga i kommunerna en lägre andel som, enligt egna skattning, hade goda kunskaper jämfört med ansvariga på länsstyrelser och i landsting. Dessa resultat leder fram till slutsatsen att:

Det finns ett kunskapsbehov

Trots att rektorerna själva inte önskar så mycket stöd, verkar ändå kunskapsnivån bland rektorerna och hos de ansvariga i kommunerna kunna höjas när det gäller verkningsfulla metoder och arbetssätt samt lagar och regler. Resultaten ger NSG anledning att reflektera kring hur de kan svara upp mot det kunskapsbehov som finns och på vilket sätt kunskapsnivån kan höjas.

3 Den tredje slutsatsen handlar om *pilotutbildningen*. I projektet har en modell för utbildning av handledare tagits fram. Den har innehållit en heldag och en halvdag. Resultaten visar att pilotutbildningen har nått de deltagare som den syftade till; skolpersonal, rektorer, ansvariga för det tobaksförebyggande arbetet i kommuner, landsting och länsstyrelse.

Överlag var deltagarna mycket nöjda med utbildningen. De ansåg att blandningen av föreläsning och samtal, innehållet i Tobaksfri skoltid, processmodellen, handledarmaterialet och utbildarens kunskaper var mycket bra. På ett NöjdDeltagarIndex fick utbildningen värdet 87,3 på en hundra gradig skala. Nästan alla deltagare skulle efter utbildningen vara handledare i processen att arbeta för en tobaksfri skoltid. De ansåg också att de verktyg som getts i utbildningen var mycket användbara, mycket lätta att använda och att verktygen för handledare var mycket bra. De värderade dock sin egen förmåga att vara handledare något lägre. Det fanns också en del synpunkter från deltagarna på hur utbildningen kan bli ännu bättre och utvecklas. Det leder fram till ett antal utvecklingsförslag (se nästa sida). Det bör dock poängteras att utbildningen fick mycket goda omdömen av deltagarna och att utvecklingsförslagen handlar om att göra utbildningen ännu bättre utifrån de synpunkter som framkommit från deltagarna:

Överväga följande utvecklingsförslag för handledarutbildningen

- Att i framtida handledarutbildningar vara ännu tydligare i förhandsinformationen om att det är en utbildning som syftar till att utbilda handledare till Tobaksfri skoltid.
- Att från början i utbildningen koppla samman föreläsningsdelarna med att vara handledare och utöka tiden för föreläsning och samtal kring själva handledarrollen.
- Att förändra repetitionsdelarna i andra utbildningsdagen så att de antingen blir kortare eller ges skriftligt för läsning inför andra utbildningsdagen.
- Att komplettera den andra utbildningsdelen med tid för samtal om hur man kan gå vidare i länet med nätverk eller liknande.
- Att lägga till en tredje halvdag i utbildningsmodellen som kan fånga upp hur det fungerar att vara handledare, vilka problem man stött på och hur de kan lösas.
- Att komplettera handledarutbildningen med stöd och material till redan befintliga nätverk eller nätverk som bildats efter utbildningen.
- Att även komplettera den med ett digitalt stöd, nyhetsbrev, facebookgrupper och liknande.

4 Den fjärde slutsatsen handlar om *svagheter i kartläggningen och utvärderingen*. Det går inte att komma ifrån att det finns en stor svaghet i kartläggningen i och med att så få rektorer svarade. Vid en analys av tillvägagångssättet, tidpunkt, påminnelser med mera kan ingen direkt brist påvisas. Det är möjligt att en tidigare tidpunkt än i slutet av april, exempelvis i mitten av april, hade varit fördelaktigare.

En eventuell förklaring till den mycket låga svarsprocenten bland rektorerna kan vara den pressade arbetssituation som många rektorer beskriver med krav på måluppfyllelse, inlämnande av olika obligatoriska statistikuppgifter, personalförändringar, många elevärenden och många utanför skolan som vill ha tillgång till skolan för informationsspridning. Det kan bidra till att en enkät i en kartläggning av en organisation som inte är en myndighet blir lågprioriterad.

En annan möjlig förklaring kan vara att tobaksfrågan i sig inte är så högt prioriterad av alla rektorer. I tidigare utvärderingar har resultat framkommit som visar på det. I utvärderingen av projektet "Tobaksfri gymnasieskola" visade resultaten att skolorna

kommit olika långt i projektet beroende på hur engagerad rektorn och/eller skolläda-
ningen var i att arbeta tobaksförebyggande (Boij 2011a). Dessa resultat har setts i ef-
terföljande utvärderingar (Boij 2014 och 2107). Det tyder på hur viktig rektor är, men
också hur beroende arbetet är av rektors engagemang. Hittills verkar alltså engage-
manget för ett tobaksförebyggande arbete snarare vara individuellt än strukturellt. Det
vore dock angeläget att få ytterligare och framför allt mer omfattande kunskap om hur
läget ser ut på Sveriges skolor när det gäller tobak och tobaksförebyggande arbete.

En annan svaghet har varit att det inte går att utifrån utvärderingen dra slutsatser
om ”utbildnings- och handledningsmodellen möjliggör ett effektivt lokalt stöd i arbe-
tet för en tobaksfri skoltid”. Detta var ett syfte med projektet. I oktober, vid andra
utbildningsdelen, hade de som deltog i utbildningen möjlighetvis kommit till Steg 1 i
processmodellen på sin arbetsplats. Det innebär att de knappt provat på arbetssättet
och inte heller kunde uttala sig om huruvida det gav effektivt stöd eller inte. Detta är
dock en fråga som bör tas upp om NSG får ytterligare medel för att utveckla sprid-
ningsmodellen för flerkomponentsprogrammet vidare.

Slutord

Kartläggningen har varit ett första steg i att få mer kunskap om tobaksförebyggande
arbete; tobaksbruk, vilket stöd som ges och vilket stöd som behövs på Sveriges skolor
i kommuner, landsting och länsstyrelser. Ytterligare undersökningar behöver dock ge-
nomföras för att få en tydligare bild av rektorers förutsättningar och behov, för att
uppfylla vetenskapliga krav på svarsprocent.

Utvärderingen visar att NSG genom den här pilotutbildningen kunnat testa
material, utbildning och handledningsstöd i en utbildningsmodell som bygger på del-
tagande från skolor, kommuner, landsting och länsstyrelse. Resultaten visar att delta-
garna överlag har varit mycket nöjda med handledarutbildningen, även om den på
några punkter kunde förbättras ytterligare. Deltagarna var också öppna för att genom
befintliga nätverk eller genom att starta upp nätverk, förmedla information, tips och
inspiration kring Tobaksfri skoltid för att arbetet skulle kunna bedrivas på längre sikt.
Utvärderingen har dock inte kunnat svara på huruvida modellen förankrar och stödjer
ett effektivt lokalt (kommuner/skolor) arbete för en tobaksfri skoltid. För det krävs att
vid en senare tidpunkt genomföra en mer effektinriktad utvärderingsmodell än den
som använts här.

Utvärderingens metod

I all forskning, från enkla lokala undersökningar till stora, komplexa internationella studier, finns metodfrågor som åtminstone ur ett forskningsperspektiv behöver besvaras och diskuteras. Dessa frågor kan gälla undersökningens syfte, uppläggning, metod, urval, bearbetning, resultatpresentation med mera. Beroende på en undersökningens syfte och målgrupp kan metoddiskussionen vara mer eller mindre utförlig. I det här kapitlet görs en beskrivning och diskussion av metod och genomförande för den forskningsintresserade läsaren.

Syftet med det här uppdraget var, som tidigare nämnts, att dels genomföra en kartläggning, utifrån de av NSG framtagna frågeställningar, om kommuners och skolors behov och förutsättningar för att införa en tobaksfri skoltid. Dels skulle en processutvärdering göras av pilotutbildningen för att få kunskap om material, utbildning och handledningsstöd för ett effektivt arbete för en tobaksfri skoltid, motsvarar deltagarnas behov och förväntningar.

Metod och tillvägagångssätt

För att få svar på uppdragets frågeställningar användes en blandning av metoder, material och analyser. Denna blandning ger en god tillförlitlighet i svaren och en mer fullständig bild av projektet då olika frågeställningar undersöktes utifrån olika perspektiv. I den datainsamling som genomfördes i kartläggningen användes främst kvantitativa metoder, material och analyser. I utvärderingen användes både kvantitativa och kvalitativa metoder, material och analyser.

Forskaren använde denna typ av blandade material, metoder och analyser i sin doktorsavhandling och har sedan år 2002 använt dem i olika undersökningar och utvärderingar.

Kartläggningen genomfördes under april till juni 2018 och utvärderingen under maj till oktober 2018. Därefter har bearbetning, analys och rapportskrivande pågått.

Kartläggningen

Studiebasen för kartläggningen omfattade ANDT-samordnare vid länsstyrelser (N=21), folkhälsoansvariga för ANDT-frågor inom landsting/regioner (N=20) samt folkhälsoansvariga eller motsvarande i 40 kommuner. För de två förstnämnda målgrupperna var det en totalundersökning, medan för kommunerna var studien baserat på ett stratifierat urval på 40 kommuner från Sveriges 290 kommuner. I det stratifierade urvalet hade 19 kommuner som tidigare deltagit i NSG:s skolprojekt exkluderats. Totalt ingick därmed 271 kommuner i urvalet. För stratifiering av kommuner till det slumpmässiga urvalet har SKL:s kommungruppsindelning 2017 (SKL 2016) använts och utgått från de tre huvudgrupperna:

- Storstäder och storstadsnära kommuner
- Större städer och kommuner nära större stad
- Mindre städer/ tätorter och landsbygdskommuner

I tabell 4 visas antalet utskickade och insamlade enkäter samt svarsprocenten för de olika svarsgrupperna.

Tabell 4. Utskickade enkäter och inkomna svar. Antal och procent.

	Antal svar	Antal utskickade	Svarsprocent
Rektorer	28	228	12 %
Ansvariga i kommuner	19	31	61 %
Ansvariga i landsting	12	20	60 %
Ansvariga i länsstyrelser	13	21	62 %

När det gäller *rektorerna* blev antalet inkomna svar lågt. Bland *de ansvariga i kommunerna* var det en kommun där det inte gick att sända ut enkäter via e-post på grund av kommunens filterinställningar. Därmed blev urvalet 39 kommuner istället för 40. På kommunnivå var det framför allt kommuner där det inte fanns någon folkhälsostrateg eller drogförebyggare som inte svarat (8 kommuner). Dessa kommuner har räknats bort, eftersom de inte hade någon som kunde svara på enkäten. Det var fyra kommuner som inte ansåg sig kunna svara på enkäten, eftersom den tillfrågade inte hade de uppgifter som efterfrågats. Det var också två kommuner där den ansvariga var föräldradlig eller hade slutat och där ingen annan ansvarig angavs.

När det gäller *de ansvariga i landstingen* var det två landsting som angett att de inte arbetade mot skolor och ungdomar och därför inte kunde svara på frågorna. I ett landsting angavs att den som fått enkäten inte var rätt person att svara. Från *länsstyrelsernas ANDT-samordnare* har inte inkommit några skäl till att de inte svarat på enkäten.

Under perioden april till juni 2018 skickades enkäter och påminnelser ut till rektorer, ansvariga i kommuner, län och landsting via e-post. Frågeformuläret var på fem sidor (cirka 40 frågor/bearbetningsenheter). Till enkäten följde information om kartläggningen, dess syfte och vem som genomförde den.

De som deltagit i kartläggningen fick NSG:s nyproducerade material om Tobaksfri skoltid (A Non Smoking Generation 2018) samt förtur till de kunskaps- och inspirationsdagar som NSG höll runt om i landet under hösten 2018.

Utvärderingen av pilotutbildningen

Utvärderingen av pilotutbildningen genomfördes under april–december 2018. För genomförandet av pilotutbildningen valdes Östergötland ut.

Utbildningen bestod av två utbildningsdagar. Den första hölls den 20 juni 2018 i Linköping. I utbildningen deltog 25 personer. Dessa kom från skolor, kommun, landsting och länsstyrelse. Utbildningen var en heldag.

Innan utbildningen tillfrågades deltagare från skolor i två kommuner, kommunansvariga, samt deltagare från länsstyrelse och landsting om att delta i fokusgruppsintervjun. Sammanlagt deltog tio deltagare i den.

Den andra utbildningsdagen var en halvdag den 3 oktober i Linköping. Det var tolv av de ursprungligen 25 deltagarna som deltog i utbildningsdagen. Anledningarna till att så många inte kom till den andra utbildningsdagen och därmed fullföljde utbildningen var att:

- fyra deltagare var uppbokade på annat,
- tre var sjuka eller lediga för vård av sjukt barn,
- två kom inte för att de andra på skolan inte kunde komma,
- en var föräldraledig,
- en fick inte åka för sin chef när de andra på skolan inte kunde vara med,
- en var inte med första gången och tyckte inte att det var meningsfullt att bara komma andra gången och
- en person lämnade inget skäl.

Halvdagen avslutades med att de som intervjuats vid första utbildningsdagen återigen deltog i en fokusgruppsintervju. Då fyra personer från förra intervjun inte deltog i den andra utbildningsdagen, erbjöds två deltagare som skulle samåka med intervjupersonerna att delta i intervjun, vilket de gjorde. Den andra intervjun bestod därmed av åtta deltagare.

Fokusgruppsintervjuerna tog cirka 80 minuter. Intervjuerna spelades in för att senare transkriberas och analyseras kvalitativt. Intervjuerna var halvstrukturerade, vilket innebar att forskaren hade en frågeguide som grund, men att dessa frågor kompletterats beroende på vad som kom fram i intervjuerna. I bilaga 2 finns intervjuguiden för den andra utbildningsdagen.

Därutöver fick deltagarna efter avslutad utbildning svara på en kortfattad enkät, se bilaga 3. Frågeformuläret var på två sidor (17 frågor/bearbetningsenheter). I samband med utbildningen gavs muntlig information om utvärderingen, dess syfte och vem som genomförde den.

Bearbetning och analys

Intervjuerna har skrivits ut, dock inte i sin helhet, utan som stödord och nyckelfraser. De utskrivna intervjuerna har sedan bearbetats och analyserats med hjälp av dataprogrammet NVivo.

Den kvalitativa analysen av intervjuer innebär ett sökande efter innebörder och egenskaper i vad som här kan beskrivas som en teorigenererande ansats. Ett exempel på detta sökande har varit bearbetningen av utsagor om handledarutbildningen. I ett första steg har de utsagorna förts samman till olika teman som exempelvis vad som varit bra eller mindre bra i utbildningen, vad som behövde förändras med mera. I det andra analyssteget har olika teman tillsammans gett en bild av vad de intervjuade ansett om utbildningen. Som ett tredje steg har de olika informanternas uppfattningar

jämförts med varandra för att kunna identifiera konvergenser och divergenser mellan olika informanter. Både intervjuerna och de olika temana har lästs igenom flera gånger för att fånga nyanser och detaljer, likheter och skillnader (Starrin m.fl. 1991).

I rapporten finns citat med från intervjuerna. Efter varje citat finns en referens, till exempel ”Deltagare, första utbildningsdagen”. Sådana referenser gör att läsaren kan se spridningen på de svar som tagits med i rapporten samt från vilken utvärderingsdel de kommer, men inte från vilken person de kommit.

Enkäterna bearbetades i huvudsak kvantitativt. Enkätsvaren har matats in manuellt i programmet Excel för att sedan analyseras med hjälp av statistikprogrammet SPSS (Statistical Package for the Social Sciences). I analysen har beräkningar gjorts av frekvens, medelvärde, olika korstabeller, faktoranalyser, indexering med mera (Djurfeldt, Larsson & Stjärnhagen, 2010). Den signifikansnivå som använts är 0,05, vilket innebär att sannolikheten för att skillnaden är åstadkommen av slumpfel är fem hundra delar eller mindre.

Metoddiskussion

I alla undersökningar, utredningar och utvärderingar följer Veta Mera Boij AB de regler om etik och självständighet som gäller för forskning.⁶

Kvantitativa undersökningar

I kvantitativa undersökningar är ofta urval och bortfall viktiga frågor.

När det gäller *urvalet* i kartläggningen har enkätutdelandet till målgrupperna inom landsting och länsstyrelser varit en totalundersökning och inget urval har skett. Däremot skedde ett stratifierat urval av kommuner. Målsättningen med urvalet var att så långt som möjligt få fram ett Sverige i miniatyr. I och med detta urvalsförfarande finns inga direkta problem med urvalet. Även om det kan hävdas att kommunurvalet var i minsta laget, var det ekonomiskt sett inte möjligt med ett större urval.

Den mest problematiska frågan i kartläggningen är *det externa bortfallet*. När det gäller kommuner, landsting och länsstyrelser var svarsprocenten cirka 60 %. Bortfallsanalysen visar att det inkommit svar från rektorer och/eller kommunansvariga i alla tre kommungrupperna. På rektors- och kommunnivå inkom svar från alla län och landsting. Det var enbart i fyra län/landsting som ingen på läns- eller landstingsnivå svarat. Därmed har alla kommungrupper och alla län/landsting, utom fyra, representerats i undersökningen. Svarsprocenten för dessa målgrupper ligger på gränsen för vad som kan betecknas som representativt. Det hade varit önskvärt att svarsprocenten åtminstone varit närmare 70 %. Den något låga svarsprocenten kan bero på tiden för utskicket av enkäten (från början av maj med efterföljande påminnelser). Även om utskicket gjordes så fort det var möjligt efter att uppdraget påbörjats, kan hända att om utskicket kunnat göras några veckor tidigare, hade svarsprocenten varit högre. Ett annat skäl kan vara att många anställda eventuellt har en pressad arbetssituation där det

---

⁶ Dessa beskrivs exempelvis på www.codex.se, i ”Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning” och i ”God forskningssed”.

finns krav på att många uppgifter ska samlas in. I en sådan situation är det tänkbart att en icke-obligatorisk enkät blir nedprioriterad.

När det gäller rektorerna var svarsprocenten mycket låg, 12 %. Vilket även framkommit från andra studier, exempelvis Riksrevisionen (2013). Den låga svarsprocenten får till följd att det inte är säkerställt att svarsgruppen är representativ för hela gruppen rektorer (Japek 1997). Snarast ger resultaten enbart en bild av de svarande rektorernas uppfattningar. I kartläggningen har inte någon separat bortfallsanalys genomförts, men som tidigare nämnts, har tidigare utvärderingar av tobaksprevention gett vid handen att rektorer som grupp överlag har en mycket pressad arbetssituation där ofta akuta händelser tar tid. Det har också framkommit att det är många både inom den kommunala organisationen, men också från andra myndigheter och organisationer som vill ha kontakt med skolan, som också vill ha in olika uppgifter. Ett annat skäl till den låga svarsprocenten kan vara att en enkät från NSG som är en ideell organisation, inte prioriteras lika högt som en enkät från en myndighet. Ett tredje skäl till den mycket låga svarsprocenten kan bero på tiden för utskicket av enkäten (från slutet av april med efterföljande påminnelser fram till slutet av juni). Även om utskicket gjordes så fort det var möjligt efter att uppdraget påbörjats, kan hända att om utskicket kunnat göras några veckor tidigare, hade svarsprocenten varit högre. För att inte inkräkta på skolavslutningar och alla förberedelser inför dessa gjordes en paus i påminnelserna. Den andra och tredje påminnelsen gick ut efter skolavslutningen. Det medförde att ytterligare några enkätsvar inkom.

En annan bortfallsfråga som är nog så viktig är *det interna bortfallet*, det vill säga hur många som valt att inte svara på en specifik fråga. Det är vanligt att en liten andel inte svarar på en specifik fråga. Det kan handla om att man av misstag hoppat över en fråga, inte visste vad man skulle svara eller att frågan var svår att förstå (Japek 1997). Det framgår av analysen att det interna bortfallet var lågt på de flesta enskilda frågorna och som mest 15 %. Det är frågorna: "Upplever du att er skola (alternativt kommunens/kommunernas skolor) är tobaksfri (rök- och snusfri)?" och "Vilken av följande målsättningar beskriver er (alternativt kommunens/kommunernas) ambitionsnivå gällande tobak i skolan?". Det var framför allt några ansvariga i landsting och länsstyrelse som inte svarade på dessa frågor. Det berodde säkerligen på att de inte hade den kunskapen om kommunerna i sitt landsting/län. På övriga frågor svarade över 85 % av svarande.

Det kan även förekomma *fel i själva kodningen*, att 1 blir 11 till exempel. För att undvika denna typ av fel har olika kvalitetskontroller skett under inskanningen av elevenkäterna och inmatningen av rektorsenkäterna. Detta innebär att möjligheten till kodningsfel i det närmaste är obefintlig (Djurfeldt et al., 2010).

Kvalitativa undersökningar

När det gäller urvalet i kvalitativa undersökningar finns olika *urvalsmetoder*. I den här utvärderingen har urvalsprincipen för fokusgrupperna med deltagare varit att finna en stor variation på målgrupper, även kallad maximal variation (Miles & Huberman 1994).

Det finns vid de flesta former av datainsamling risk för vissa *forskningseffekter*, att kontakten med forskaren påverkar resultaten. När forskaren samtalar med deltagare i

olika former av intervjuer, behöver tas med i beräkningen att det kan förekomma en del forskningseffekter.

Dessa forskningseffekter kan handla om att informanterna ger de svar som de tror att forskaren förväntar sig, förskönar eller svartmålar de företeelser som undersökts. Det är också möjligt att informanterna kan känna en osäkerhet inför vad som kommer att redovisas och därför håller tillbaka en del uppfattningar eller åsikter (Repstad 1999). Andra möjliga faktorer som påverkar intervjusituationen är om informanterna varit stressade eller blivit störda av den omgivande miljön.

Vid gruppintervjuer bör likaledes beaktas den inverkan gruppen har på de enskilda individernas åsikter. Det kan å ena sidan vara svårare i grupp att till exempel tala om det som individen eventuellt upplevde som brister. Detta kan leda till att informanterna inte säger allt de kanske i förväg tänkt att säga. Gruppdynamiken kan också innebära att en person innan intervjun har tänkt igenom sina åsikter, men när de andra inte framför några sådana åsikter, övertar personen i fråga de andras uppfattningar eller avstår från att säga sin egen mening. Å andra sidan finns det en poäng med att göra gruppintervjuer, nämligen att på samma tid få in flera informanternas synpunkter, att dynamiken i gruppen underlättar intervjun och leder till att tankar och åsikter som eventuellt inte skulle ha kommit fram vid en enskild intervju lyfts fram. Att delta i en gruppintervju, ventilera sina åsikter och lyssna till andra kan göra de egna attityderna och åsikterna tydligare (Repstad 1999).

Det är svårt att uttala sig om några av dessa forskningseffekter har förekommit, men det verkar som att informanterna varit mycket öppna med sina åsikter. Det talar för att få forskningseffekter har förekommit.

Blandade data- och analysmetoder

I utvärderingen har flera data- och analysmetoder använts. Resultaten från de olika materialen har jämförts med varandra och ökat tolkningsförståelsen. För vidare läsning om detta se exempelvis Golafshani "Understanding Reliability and Validity" (2003).

Referenser

- A Non Smoking Generation. (2017). *Utbildning och handledningsstöd för en Tobaksfri skoltid. Projektansökan*. Stockholm: A Non Smoking Generation.
- A Non Smoking Generation. (2018). *Handledningsmaterial – Tobaksfri skoltid Nu!* Stockholm: A Non Smoking Generation.
- Boij, A., Metz, A., Edvardsson, I. & Westerlund, H. (2005). *Att arbeta tobakspreventivt med ungdomar*. Falköping: Forskningsstation Mösseberg.
- Boij, A. (2011a). Tobaksfri gymnasieskola. *Utvärdering av ett samverkansprojekt för framtagandet av ett flerkomponentsprogram*. Tranås: A BOIJ AB. Rapport 2011:1.
- Boij, A. (2011b). Tobaksfri grundskola – fem år senare. *Utvärdering av vad som finns kvar på skolorna av ett flerkomponentsprogram*. Tranås: A BOIJ AB. Rapport 2011:3.
- Boij, A. (2014). Tobaksfri skola 2.0. *Utvärdering av A Non Smoking Generations nationella implementerings- och metodprojekt*. Tranås: A BOIJ AB. Rapport 2014:6.
- Boij, A. (2017). Tobaksfri skoltid NU. *Utvärdering av A Non Smoking Generations nationella projekt*. Tranås: A BOIJ AB. Rapport 2017:1.
- Djurfeldt, G., Larsson, R. & Stjärnhagen, O. (2010). *Statistik verktygslåda – samhällsvetenskaplig orsaksanalys med kvantitativa metoder*. Lund: Studentlitteratur.
- Golafshani, N. (2003). Understanding Reliability and Validity in Qualitative Research. *The Qualitative Report*, 8(4), 597–607.
- Japec, L., Ahtiainen A., Hörngren J., Lindén H., Lyberg L. & Nilsson P. (1997). *Minska bortfallet*. Stockholm: Statistiska Centralbyrån.
- Miles, Matthew, B. & Huberman, Michael, A. (1994): *Qualitative Data Analysis*. Thousand Oaks: SAGE Publications
- Oetting E.R., Donnermayer, J. F. & Plested, eB. A. (1995). Assessing Community Readiness for prevention. *The Journal of Addiction* 1995;30:659-683
- Regeringens skrivelse 2016 (Skr. 2015/16:86). *En samlad strategi för alkohol-, narkotika-, dopings- och tobakspolitiken 2016–2020*.
- Repstad, Pål (1999): *Närhet och distans. Kvalitativa metoder i samhällsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Riis, Ole (2000): *Metoder på tvärs. Om forudsætningen for sociologisk metodekombination*. Aalborg: Sociologisk Laboratorium
- Riksrevisionen. (2013). *Statens tillsyn över skolan – bidrar den till förbättrade kunskapsresultat?* Stockholm: Riksrevisionen. rir 2013:16.
- SFS (1993:581). *Tobakslag*. Stockholm: Socialdepartementet.

- Skolverket. (2018). *Sveriges officiella statistik*. Hämtad 2018-04-17, från <https://www.skolverket.se/skolutveckling/statistik/sok-statistik-om-forskola-skola-och-vuxenutbildning>
- Starrin, B., Larsson, G., Dahlgren, L. & Styrborn, S. (1991). *Från upptäckt till presentation. Om kvalitativ metod och teorigenerering på empirisk grund*. Lund: Studentlitteratur.
- Sveriges kommuner och landsting. (2016). *Kommungruppsindelning 2017. Omarbetning av Sveriges kommuner och landstings kommungruppsindelning*. Stockholm: Sveriges kommuner och landsting.
- Thor, S. (Red.). (2017). *Skolelevers drogvanor 2017*. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning. Rapport 170.
- Vetenskapsrådet. (2011). *God forskningssed*. Stockholm: Vetenskapsrådet
- Vetenskapsrådet (u.å.). *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. Stockholm: Vetenskapsrådet.

Det handlar om eventuellt tobaksbruk bland era elever

6. Hur stor andel elever är tobaksanvändare (både dagligen och sporadiskt) på er skola?

GRUNDSKOLAN

Enligt CAN använde cirka 13 % av alla elever i år 9 tobak (rök- snusade) år 2017. Hur var det på er skola?

- ☐ 1. Vi ligger ungefär på det nationella genomsnittet
- ☐ 2. Vi ligger 1–5 % över
- ☐ 3. Vi ligger 1–5 % under
- ☐ 4. Vi ligger 6–10 % över
- ☐ 5. Vi ligger 6–10 % under
- ☐ 6. Vi ligger mer än 11 % under
- ☐ 7. Vi ligger mer än 11 % över
- ☐ 8. Vet inte

GYMNASIESKOLAN

Enligt CAN använde cirka 29 % av alla elever i år 2 på gymnasier tobak (rök- snusade) år 2017. Hur var det på er skola?

- ☐ 1. Vi ligger ungefär på det nationella genomsnittet
- ☐ 2. Vi ligger 1–5 % över
- ☐ 3. Vi ligger 1–5 % under
- ☐ 4. Vi ligger 6–10 % över
- ☐ 5. Vi ligger 6–10 % under
- ☐ 6. Vi ligger mer än 11 % under
- ☐ 7. Vi ligger mer än 11 % över
- ☐ 8. Vet inte

7. Hur stort problem är tobak och tobaksbruk bland elever på er skola?

Stort	Ganska stort	Varken stort eller litet	Ganska litet	Litet
☐ 1.	☐ 2.	☐ 3.	☐ 4.	☐ 5.

8. Är det vanligt eller ovanligt med tobaksbruk bland elever under skoltid och inom skolans område?

Mycket vanligt	Ganska vanligt	Varken vanligt eller ovanligt	Ganska ovanligt	Mycket ovanligt
☐ 1.	☐ 2.	☐ 3.	☐ 4.	☐ 5.

9. Om tobaksbruk förekommer bland elever: vilka tobaksprodukter används?

Markera med ett eller flera kryss delade svarsalternativ som stämmer bäst på er skola.

- ☐ 1. Cigaretter
- ☐ 1. Snus
- ☐ 1. E-cigaretter
- ☐ 1. Vet inte

10. Upplever du att er skola är tobaksfri (rök- och snusfri)?

Sätt ett kryss för den siffran på skalan som stämmer bäst med din uppfattning.

Inte det minsta	Varken eller	Helt och hållet
☐ 1	☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 ☐ 6 ☐ 7 ☐ 8 ☐ 9 ☐ 10	

3

Det handlar om ert tobaksförebyggande arbete

11. Vilken av följande målsättningar beskriver er ambitionsnivå gällande tobak i skolan?

- ☐ 1. Rökfritt skolområde
- ☐ 2. Tobaksfritt (inklusive snus och e-cigaretter) skolområde
- ☐ 3. Rökfri skoltid
- ☐ 4. Tobaksfri skoltid
- ☐ 5. Annan målsättning
- ☐ 6. Vi har ingen målsättning gällande tobak

12. Hur arbetar er skola med tobaksförebyggande arbete riktat till elever?

Markera med ett eller flera kryss delade svarsalternativ som stämmer bäst på er skola.

- ☐ 1. Tobakspolicy
- ☐ 2. Afgärdsprogram vid upptäckt av tobaksbruk
- ☐ 3. Tobaksfri Duo
- ☐ 4. Tobaksfri skoltid (utifrån A Non Smoking Generations modell)
- ☐ 5. Tobak tas upp tematiskt ämnesövergripande i undervisningen
- ☐ 6. Tobak tas upp enligt läroplanen i ordinarie undervisning
- ☐ 7. Inbjudna föreläsare
- ☐ 8. Temadagar där tobak tas upp
- ☐ 9. Tobakskontrakt med eleverna med priser som lottas ut
- ☐ 10. Elevhälsosamtal
- ☐ 11. Elevhälsan erbjuder tobaksavvärning
- ☐ 12. Utvecklingssamtal med elev och förälder
- ☐ 13. Information på föräldramöten
- ☐ 14. Inte på något särskilt sätt

13. Har ni en arbetsgrupp som ansvarar för det tobaksförebyggande arbetet på skolan?

- ☐ 1. Ja
- ☐ 2. Nej

14. Samarbetar ni med kommunens förebyggande samordnare/folkhälsosamordnare/ANDT-samordnare/drogförebyggare eller liknande?

Markera med ett kryss på skalan som stämmer bäst på er kommun.

- ☐ 1. Ja
- ☐ 2. Nej
- ☐ 3. Fintis ingen sådan funktion i vår kommun

4

15. Hur viktigt är det att arbeta för en tobaksfri skoltid?

Mycket viktigt	Ganska viktigt	Varken viktigt eller oviktigt	Ganska oviktigt	Mycket oviktigt
☐ 1.	☐ 2.	☐ 3.	☐ 4.	☐ 5.

16. Upplever du att ni har tillgång till en effektiv metod och verktyg för att kunna göra ett bra arbete för en tobaksfri skoltid?

Ja	Nej	Vet inte
☐ 1.	☐ 2.	☐ 3.

Det handlar om eventuella önskemål om stöd

17. Vilket externt stöd skulle ni helst vilja ha?

Markera med ett eller flera kryss de/de svarsalternativ som stämmer bäst på er skola.

☐ 1.	Utbildning/foreläsning för all personal på er skola
☐ 2.	Utbildning/foreläsning för delar av skolpersonalen i er kommun
☐ 3.	Handledning/processstöd från extern handledare
☐ 4.	Utbildning av egen skolpersonal som sedan kan leda processen på er skola
☐ 5.	Webbutbildning/E-plattform
☐ 6.	Tryckt informations-/handledningsmaterial
☐ 7.	Vet inte
☐ 8.	Vi önskar inget externt stöd i denna fråga

Om du har några övriga kommentarer om tobaksprevention i skolan kan du skriva dem här:

(Max 400 tecken)

Har är enkäten slut. Spara enkätfilen på din dator.
Skicka sedan med den som en bifogad fil via e-post till anfa@bolj.net
Tack för din medverkan!

Bilaga 2. Frågor, andra utbildningsdelen

Dagens utbildning

Vi börjar med att prata om dagens utbildning. Vad tänker ni om den här förmiddagen som helhet?

Vad har varit särskilt bra?

Vad har varit mindre bra?

Dagen har bestått av en blandning av föreläsning och samtal. Vad tänker ni om den här blandningen?

Vad har varit särskilt bra?

Vad har varit mindre bra?

Motsvarade den här dagen era förväntningar?

Att vara handledare

Dagens utbildning handlade mycket om att rollen som handledare. Vad tänker ni om det?

Har ni fått tillräckligt med verktyg, kunskap, kompetens för att kunna vara handledare?

Hur kommer ni att lägga upp ert arbete som handledare i er organisation?

Några av er kanske redan har börjat arbeta som handledare i er organisation. Hur har det fungerat?

Vad har varit särskilt bra?

Vad har varit mindre bra?

Vad har ni redan stött på i er roll som handledare i form av frågor, motstånd, glada tillrop, engagemang...?

Några av er kanske inte har börjat arbeta som handledare i er organisation. Hur tänker ni kring det (motiven)?

Vad behövs för att ni ska börja arbeta som handledare?

Vad ni skulle vilja ändra på av innehållet eller uppläggningsen inför framtida utbildningsinsatser?

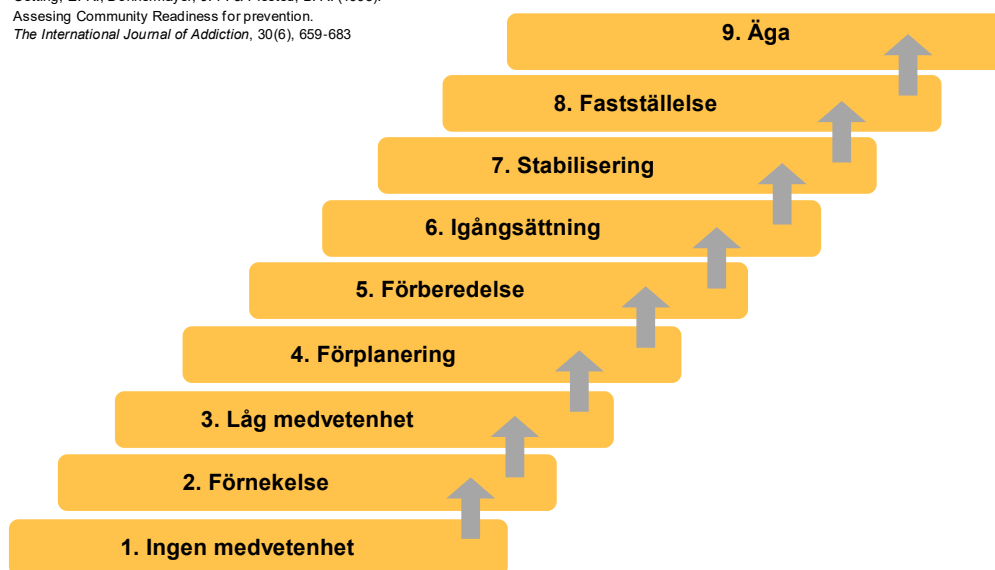
Vad tänker ni börja med när ni kommer hem när det gäller arbetet för en tobaksfri skoltid?

Förändringsarbete och processmodellen

För att vilja arbeta tobaksförebyggande så behövs en medvetenhet kring att det är viktigt eller att tobak upplevs som ett problem. Vi har i tidigare utvärderingar använt en bild om förändringsberedskap. Jag tänkte att vi också ska använda den (DELA UT BILDEN).

Förändringsberedskap—Community Readiness Model

Oetting, E. R., Donnermayer, J. F. & Plested, B. A. (1995).
Assesing Community Readiness for prevention.
The International Journal of Addiction, 30(6), 659-683

När ni ser den här bilden; på vilket steg skulle ni uppskatta att er organisation finns idag?

Vad har ökat eller inte ökat er förändringsberedskap (framgångsfaktorer)?

Vad behövs ytterligare i er organisation för att öka förändringsberedskapen?

Nu när det gått några månader sedan sist: Hur tänker ni kring processmodellen;

Har ni hunnit att introducera den i er organisation och hur fungerade det i så fall?

Har ni hunnit att använda processmodell i er organisation och hur fungerade det i så fall?

Hur ser stödet ut i er organisation för att utveckla det tobaksförebyggande arbetet?

Det är tänkt att ni ska få ytterligare stöd av projektledaren. Vad har ni fått för stöd hittills och fått inplanerat?

Hur har det fungerat?

Utbildnings- och handledningsmodell

I och med dagens utbildningsdag är handledarutbildningen avslutad och ni ska ha fått den kunskap, verktyg, kompetens som behövs för att driva processer kring en tobaksfri skoltid. Vad tänker ni kring det; (Känner ni er redo? Var det en tillräcklig utbildningsinsats)?

Behöver ni ytterligare stöd och vad i så fall (inspirationsdagar, mer material, nätverk)?

Ett mål för projektet var att skapa förutsättningar för en utbildnings- och handledningsmodell som möjliggör ett effektivt lokalt stöd i arbetet för en tobaksfri skoltid. Vad tänker ni om det: är det här en modell som skapar förutsättningar för ett effektivt lokalt stöd i arbetet för en tobaksfri skoltid?

Vad skulle eventuellt behövas mer?

Övrigt

Avslutningsvis - vad skulle ni vilja tillägga om handledarutbildningen som jag inte frågat om?

Tidigare rapporter

Om inte annat anges är Anita Boij ensam författare till nedanstående rapporter.

Arbetsmiljö, kvalitetsarbete och organisationsförändringar

- *Församlingssammanslagningen i Visby stift.* Utvärdering av klockares, ordförandes, kyrkoherdars och stiftslednings åsikter
- *Förslag om ett FoUU-arbete i formaliserad samverkan mellan folkhälsoenheten, hälso- och sjukvårdsförvaltningen samt socialförvaltningen i Gotlands kommun*
- *Kvalitetsarbete som nödvändighet.* Slutrapport från utvärderingen av det BRUK-baserade kvalitetsarbetet i förskola och grundskola, Vänersborgs kommun
- *Kvalitetsarbete som process eller tvång.* Delrapport 2 från utvärderingen av det BRUK-baserade kvalitetsarbetet inom förskola och grundskola i Vänersborg
- *Kvalitetsarbete i förskola och grundskola, Vänersborg.* Delrapport 1 av det påbörjade BRUK-baserade kvalitetsarbetet
- *Ljudmiljön inom förskolan.* Kartläggning av två förskolor i Skövde kommun inför ett pedagogiskt pilotprojekt
- *Missbruksvård i Lidköpings kommun.* Uppföljning av utredning, beviljade insatser och eftervård
- *Stöd till barn och familjer i Lidköpings kommun.* Uppföljning av utredning och beviljade insatser
- *Stöd till ungdomar i Lidköpings kommun.* Uppföljning av utredning och beviljade insatser
- *"Tillit och förtroende skapar samverkan".* Utvärdering av ledningsstrukturen för samverkan mellan kommuner och region i Västra Götaland
- *"Tillsammans blir vi starkare".* Utvärdering av FoU Fyrbodal
- *Unga i Skara som varken arbetar eller studerar.* Utvärdering av kommunens verksamhet för att förebygga och minska ungdomsarbetslösheten

Drogförebyggande arbete

- *Att arbeta tobakspreventivt med ungdomar.* Utvärdering av tre projekt som delvis finansierats av Statens folkhälsoinstitut
- *Compass.* Slutrapport från ett förebyggande skolprojekt. Anita Boij & Zelma Fors
- *Kunskapsförsörjning och samordning om tobak.* Utvärdering av ett projekt i Göteborgs stad
- *Projekt Oberoende.* Utvärdering av ett ANT-förebyggande projekt om samverkan mellan idéburna organisationer och kommuner
- *Tobaksfri grundskola – fem år senare.* Utvärdering av vad som finns kvar på skolorna av ett flerkomponentsprogram
- *Tobaksfri gymnasieskola.* Utvärdering av ett utvecklingsprojekt för framtagandet av ett flerkomponentsprogram
- *Tobakspreventiva insatser i mångkulturell miljö.* En intervjuundersökning om kunskap och attityder. (utgiven av Miljöförvaltningen, Göteborgs stad)
- *Tobaksfri skola 2.0.* Utvärdering av A Non Smoking Generations nationella implementerings- och metodprojekt
- *Tobaksprevention och invandrargrupper.* Utvärdering av ett fortsättningsprojekt i Göteborgs stad. (utgiven av Miljöförvaltningen, Göteborgs stad)
- *Ungdomars hälsa och drogvänor 2011.* Undersökning i Gullspång, Mariestad och Töreboda
- *Ungdomars hälsa och drogvänor i Vara 2009.* Undersökning bland niondeklassare
- *Ungdomars hälsa och drogvänor 2008.* En undersökning bland niondeklassare i sju kommuner i Skaraborg
- *Ungdomars hälsa och drogvänor.* En undersökning bland niondeklassare i sex kommuner i Skaraborg år 2002

Folkhälsa och miljö

- *Att göra barnkonventionen känd och använd i Götene kommun.* Utvärdering av ett utvecklingsarbete år 2010
- *En meningsfull ålderdom.* Undersökning i Skövde kommun av äldres tankar kring boende, omvårdnad och IT-teknologi
- *Folkhälsoakademin.* Utvärdering av ett samarbetsprojekt mellan Västra Götalandsregionen i Sverige och Zemgale planeringsregion i Lettland. Anita Boij med flera
- *Hälsofrämjande fysisk aktivitet.* Kartläggning av sådan verksamhet i grundskola och gymnasium på Gotland
- *Kraftsamling mot klamydia i Skaraborg.* Utvärdering av gymnasieelevernas uppfattningar
- *Kraftsamling mot klamydia i Trestadsområdet.* Utvärdering av gymnasieelevernas uppfattningar
- *Kultur- och fritidsvanor i Gullspåns kommun.* Undersökning av olika åldersgruppers vanor, intressen och hälsa
- *Skolmaten i Hjo, Mariestad, Skövde, Tibro och Töreboda år 2010*
- *Skolmaten i Hjo, Mariestad, Tibro och Töreboda år 2013*
- *Skolmaten i Karlsborg år 2015*
- *Skolmaten i Gullspång, Hjo, Mariestad, Tibro och Töreboda år 2016*
- *Vem vill satsa på biogas?* Utvärdering av ett nationellt projekt om biogasanläggningar på gårdsnivå
- *Äta för livet.* Undersökning av uppfattningar om skolmaten bland elever, lärare och föräldrar i Skövde kommun

Skola och utbildning

- *Att leva med både diabetes och celiaki.* Undersökning om familjernas livssituation och tankar kring en föräldrautbildning i Västra Götaland
- *Att stärka föräldraskapet.* Uppföljning av insatser riktade till föräldrar med barn i grundskolans år 7, Gotlands kommun
- *Barnmatsinformation på teckenspråk.* Utvärdering av en matutbildning för barndomsdöva föräldrar
- *Delutvärdering av Mateko.* En satsning för ökat användande av ekologiska livsmedel i storhushåll. Joacim Andersson & Anita Boij
- *Den nationella kampanjen Hitta stilen.* Utvärdering med ett elevperspektiv år 2008–2009
- *Föräldrautbildning om mat för överkänsliga barn.* Utvärdering av deltagares och projektlednings åsikter om utbildningen
- *Integrationsfrämjande konsumtionsutbildning.* Utvärdering av en utbildningsmodell för invandrade småbarnsfamiljer
- *Kognitivt pedagogiskt förhållningssätt.* Utbildningsprojekt för baspersonal inom hälso- och sjukvårdens psykiatri och kommunernas socialpsykiatri i Skaraborg. (utgiven av Skaraborgs Kommunalförbund FoU)
- *Livsstil och hälsa.* Utvärdering av ett pilotprojekt inriktat på elever, skolpersonal och föräldrar i grundskolans år 5–7
- *Matstart.* Utvärdering av en matutbildning för småbarnsföräldrar. Anita Boij & Agneta Zetterlund
- *Mindre Matsvinn.* Utvärdering av Hushållningssällskapets nationella projekt
- *Nyckelhålet på restaurang.* Utvärdering av restaurangchefers åsikter om Hushållningssällskapets nysatsning.
- *Smarta Matval.* Utvärdering av matutbildningar för småbarnsföräldrar samt personal i förskolan inom Uppsala län
- *Stödet till familjer med barn som har både diabetes och celiaki.* Undersökning om familjernas samhällsstöd och tankar kring en nationell föräldrautbildning
- *Vad betyder livsmedelsmärkningen?* Utvärdering av en regional försöksstudie för småbarnsföräldrar med invandrarbakgrund
- *Våga – Vinn.* Utvärdering av en kompetenssatsning i Karlsborgs kommun som finansierats av Socialstyrelsen

Socialtjänst, omsorg, omvårdnad och rehabilitering

- *Anhörigstöd i Skaraborg.* Utvärdering av ett samverkansprojekt mellan 15 kommuner, primärvård och sjukhus år 2006–2009. (utgiven av Skaraborgs Kommunalförbund Socialtjänst FoU)
- *Anhörigstödet i Falköping, Grästorp och Tidaholm.* Utvärdering av tre projekt år 2007–2009
- *Att få Chansen igen.* Slutrapport från utvärderingen av samverkansprojektet Chansen i Falköping
- *Boendetrappan i Mariestad och gemensamt Beroendecentrum för Mariestad, Töreboda och Gullspång.* Utvärdering av två projekt inom beroendevården år 2008–2010
- *Boendetrappan i Lidköping.* Utvärdering av en heltäckande vårdkedja för missbrukare på hemmaplan år 2006–2009. (utgiven av Skaraborgs Kommunalförbund FoU)
- *Bra bostäder för äldre i Lidköpings kommun.* Utvärdering av ett projekt finansierat av Hjälpmedelsinstitutet
- *Daglig verksamhet för personer med högfungerande autism.* Utvärdering av EU-projektet Black & White i Skövde. (utgiven av Skaraborgs Kommunalförbund FoU)
- *Den svåra konsten att utveckla vård och omsorg till demenssjuka.* Slututvärdering av ett projekt i Mölndals stad. (Utgiven av FoU Väst/GR)
- *"Det gynnar både barnen och området".* Utvärdering av Studieförbundets verksamhet för utsatta grupper i Lidköping
- *Doris i fokus?* Kartläggning av hälsofrämjande insatser för barn till föräldrar med långvarigt försörjningsstöd i Skara kommun
- *En socialt ansvarstagande räddningstjänst.* Utvärdering av Ungdomsbrandkåren Backdraft i Falköping
- *Edvin i fokus.* Utvärdering av ett gemensamt arbete för barn och unga i Skara kommun
- *Fältverksamheten i Lidköping.* Utvärdering av olika intressenters åsikter och uppfattningar
- *Föräldrastöd i Fyrbodal.* Utvärdering av Hälsoenkätens samverkansprojekt år 2007–2011
- *Kvinnofridsarbetet i Götene och Lidköpings kommuner.* Utvärdering av ett ettårigt utvecklingsprojekt
- *Livet blir bättre.* Utvärdering av verksamheten med personliga ombud i Skaraborg år 2002–2006. (utgiven av Skaraborgs Kommunalförbund FoU)
- *Medlingsverksamhet och stöd till unga brottsutsatta.* Utvärdering av en verksamhet och ett projekt i Västra Skaraborg
- *När minnet sviktar och stödbehoven ökar.* Delutvärdering av ett projekt om vård och omsorg för demenssjuka i Mölndals stad. (utgiven av FoU Väst/GR)
- *Projektet "Hemmaplanslösningar i Götene kommun".* Utvärdering år 2010–2011 (utgiven av Skaraborgs Kommunalförbund FoU)
- *"På väg" i Töreboda kommun.* Utvärdering av ett projekt inom äldreomsorgen. (utgiven av Skaraborgs Kommunalförbund FoU)
- *Salutogent nätverk i Skaraborg.* På väg till känsla av sammanhang? (utgiven av Skaraborgs Kommunalförbund FoU)
- *Samverkansmodell för samhällsorientering riktad till nyanlända i Fyrbodal.* Utvärdering av ett interkommunalt utvecklingsprojekt
- *Stöd till personer med missbruk i Lidköpings kommun år 2015.* Utvärdering av förändringar och insatser fem år senare
- *Utveckling av spelberoendebehandling.* Utvärdering av ett projekt på Beroendecentrum, Mariestad
- *Äldres livssituation och behov av stöd.* Undersökning i Hjo kommun bland personer födda år 1928 eller tidigare
- *Äldres livssituation och behov av stöd i Karlsborgs kommun.* Undersökning bland personer födda år 1923 och 1928
- *Öppenvård i utveckling.* Utvärdering i Västra Hisingen Göteborg.

Anita Boij är teologie doktor i religionssociologi. I olika anställningar har Anita Boij arbetat med att leda, ansvara för och genomföra utvärderingar, utredningar och undersökningar inom välfärdsområdet sedan år 2002. Totalt har hon haft ett 140-tal uppdrag och skrivit ett 140-tal rapporter och PM. Uppdragen har haft olika omfattning i tidsåtgång, olika komplexitet och tidslängd. Uppdragen har skett på lokal, regional, nationell och internationell nivå. Till uppdragsgivarna hör olika kommuner i Skaraborg, Göteborgs stad, Avesta kommun, Varbergs kommun, Skaraborgs Kommunalförbund, Fyrbodals Kommunalförbund, FoU i Väst/GR, Hushållningssällskapet, A Non Smoking Generation, Region Kronoberg, Region Gotland, Västra Götalandsregionens Folkhälsokommitté med flera.

Veta Mera Boij AB ägs och drivs av Erik Boij. Verksamheten inom välfärdsområdet bygger på kunskap och erfarenhet från 16 år. Företaget följer gällande regler om etik och självständighet som gäller för forskning och forskningssed. Företaget har ett brett kontaktnät av sakkunniga inom olika samhällsvetenskapliga områden samt närings- och arbetsliv.

VETA MERA**Boij AB**

Organisationsnummer: 559042-4726
Innehar F-skattsedel

Anita Boij

Forskare & ansvarig Valfärdsområdet
0500-42 15 14, 0708-42 15 14
Skattegården 5 Hallum, 541 94 Skövde
E-post: anita@boij.net

Kartläggning och pilotutbildning

År 2017 ansökte och beviljades A Non Smoking Generation (NSG) medel från Folkhälsomyndigheten för att under ett, så kallat förberedande, år utveckla en lokal stödmodell för arbetet med en tobaksfri skoltid. Det förberedande arbetet skulle dels genomföras i form av en kartläggning och dels en pilotutbildning för handledare. Kartläggningen och pilotutbildningen vände sig till rektorer, ansvariga för det tobaksförebyggande arbetet i kommuner, landsting och länsstyrelser. Pilotutbildningen vände sig dessutom till övriga personalgrupper inom skolan.

Resultaten från kartläggningen visar att skolorna behöver större medvetenhet och förändringsberedskap. Om NSG vill att deras flerkomponentsprogram ska spridas i en större nationell omfattning, behövs också medvetenheten och förändringsberedskapen öka inom skolans värld för att det ska finnas en vilja till arbete strukturerat tobaksförebyggande.

De visar också att det finns ett kunskapsbehov. Trots att rektorerna själva inte önskar så mycket stöd, verkar ändå kunskapsnivån bland rektorerna och hos de ansvariga i kommunerna kunna höjas när det gäller verkningsfulla metoder och arbetssätt samt lagar och regler. Resultaten ger NSG anledning att reflektera kring hur de kan svara upp mot det kunskapsbehov som finns och på vilket sätt kunskapsnivån kan höjas.

Resultaten från utvärderingen visar att överlag var deltagarna mycket nöjda med utbildningen. De ansåg att blandningen av föreläsning och samtal, innehållet i Tobaksfri skoltid, processmodellen, handledarmaterialet och utbildarens kunskaper var mycket bra. På ett NöjdDeltagarIndex fick utbildningen värdet 87,3 på en hundra gradig skala. Nästan alla deltagare skulle efter utbildningen vara handledare i processen att arbeta för en tobaksfri skoltid.

VETA MERA
Boij AB

ISBN 978-91-983473-3-3